

Η πολιτική επιστήμη στην Ελλάδα*

Γεώργιος Κοντογιώργης**

Περίληψη

Η πολιτική ορίζεται συνολικά ως ταυτολογία της εξουσίας. Η ιδιαιτερότητα του νεοελληνικού παραδείγματος έγκειται στο ότι εισέρχεται στο κοσμοσύστημα του κράτους-έθνους όχι από τη φεουδαρχία αλλά ευθέως από ένα ολοκληρωμένο ανθρωποκεντρικό κοσμοσύστημα όπως το ελληνικό, στο οποίο η πολιτική αναδεικνύεται επίσης ως ελευθερία και ως αγαθό. Ως εκ τούτου, προσφέρεται για την παρακολούθηση των μεταλλαγών του πολιτικού φαινομένου και κατ' επέκταση της περιέλευσής του αρχικά στην αρμοδιότητα των επιστημών του κράτους και στη συνέχεια της πορείας προς τη συγκρότηση ενός αυτόνομου επιστημονικού χώρου.

Εισαγωγή

Η πρόσφατη ανάδυση της πολιτικής επιστήμης στο σύγχρονο κόσμο επιβεβαιώνει το γεγονός ότι η επιστημονική προσέγγιση του πολιτικού φαινομένου εξαρτάται ευθέως από τη θέση που καταλαμβάνει η πολιτική πράξη στο χρόνο και στα πλαίσια της συγκροτημένης κοινωνίας. Στις ευρωπαϊκές κοινωνίες, ο μετασχηματισμός του πολιτικού από ιδιωτική (φεουδαρχική κοινωνία) σε δημόσια υπόθεση, με την έννοια του αυτόνομου κρατικού χώρου, ο οποίος τίθεται υπό τον έλεγχο μιας κυρίαρχης πολιτικής εξουσίας νομιμοποιημένης από το κοινωνικό σώμα (κοινωνία πολιτών), δεν

* Το κείμενο αυτό συντάχθηκε στο πλαίσιο της επιστημονικής συνδιάσκεψης για την πολιτική επιστήμη στην Ευρώπη.

** Καθηγητής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

ήταν από μόνος του αρκετός για να προωθήσει τη διαδικασία ανάπτυξης της πολιτικής επιστήμης. Για να φθάσουμε στο σημείο όπου το πολιτικό φαινόμενο αρχίζει να ανασυγκροτείται δειλά ως αντικείμενο μιας αυτόνομης επιστήμης, χρειάστηκε να επιτευχθεί η υπέρβαση του παραδοσιακού πλαισίου του δημόσιου χώρου μέσα από την ουσιαστική διεύρυνση του πεδίου της πολιτικής προς την κατεύθυνση της κοινωνίας. Επέκταση που οφειλόταν στη βαθιά μεταβολή που υπέστη το επικοινωνιακό σύστημα¹ στα τέλη αυτού του αιώνα. Από την άποψη αυτή, η περίπτωση της Ελλάδας αποτελεί ένα σημαντικό εργαστήριο, λόγω της μοναδικότητάς της, αφού παραπέμπει σε ένα κοσμοσύστημα που θεμελιώνεται στην ανθρωποκεντρική αρχή και βίωσε εξασφαλίζοντας τη συνέχειά του, από τις απαρχές έως μια πρόσφατη εποχή.

1. Τα ιστορικά θεμέλια της πολιτικής επιστήμης

1.1. Από το κοσμοπολιτειακό κοσμοσύστημα στο εθνοκεντρικό κοσμοσύστημα

α) Οι ελληνικές κοινωνίες θεμελίωσαν και διαχειρίστηκαν ήδη από την κρητομυκηναϊκή εποχή ένα κοσμοσύστημα που είχε ως βάση του τη *χρηματιστική οικονομία*² και την *πολιτεία της πόλης*³, με *κρατοκεντρική* ή *οικουμενική* και *κοσμοπολιτειακή* μορφή⁴. Μην έχοντας γνωρίσει το *φεουδαρχικό κοσμοσύστημα*, το πολιτικό φαινόμενο θα αποτελέσει τη δεσπόμενη σταθερά της εποχής αυτής. Εμφανίζεται είτε ως απλό (πολιτικό) δικαίωμα (για παράδειγμα, στην προ-δημοκρατική περίοδο), είτε ως (πολιτική) ελευθερία, και μάλιστα ως αγαθό που κάνει την εμφάνισή του μετά την εγκαθίδρυση της πολιτικής κοινωνίας⁵ και του δημοκρατικού συστήματος στο πλαίσιο της πόλης. Αγνοείται πλήρως το γεγονός ότι το πολιτειακό όχημα του ελληνικού κοσμοσυστήματος, δηλαδή η *πόλις*, καθώς και η ονομαζόμενη άμεση *δημοκρατία*, υπερβαίνουν κατά πολύ την κλασική περίοδο, συμπεριλαμβανομένου του δουλοκτητικού συστήματος, και συγκροτούν τη θεμελιώδη σταθερά μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα.

Η διανοητική προσέγγιση του πολιτικού φαινομένου συνόδευσε την πολιτική πράξη στο εσωτερικό του ελληνικού κοσμοσυστήματος, ακόμα και στις «σκοτεινές» περιόδους: στις αρχές του ρωμαϊκού δεσποτισμού (2ος αι. π.Χ. - 1ος αι. μ.Χ.), κατά τη φάση της εδραίωσης του χριστιανισμού στο Βυζάντιο (7ος-8ος αι.) και

στις αρχές του οθωμανικού δεσποτισμού (15ος-17ος αι.). Διότι τελικά επειδή τα θεμέλια του ελληνικού κοσμοσυστήματος (η χρηματιστική οικονομία και η αυτόνομη πόλις) παρέμειναν ανέπαφα, ο δεσποτισμός της κεντρικής εξουσίας ή η μεταστροφή του ενδιαφέροντος (κατά την περίοδο της επεξεργασίας του χριστιανικού δόγματος) επηρέασαν βασικά την πρωτοτυπία της πολιτικής σκέψης, όχι όμως την πολιτική πράξη ή τη διανοητική ενασχόληση με την πολιτική.

Αποφασιστική στιγμή για την αναγέννηση του ελληνικού ανθρωπισμού υπήρξε η νίκη της εικονολατρίας στο Βυζάντιο (8ος-9ος αι.)⁶. Η πολιτική φιλοσοφία, και γενικότερα η προσέγγιση του πολιτικού φαινομένου, θα αποτελέσει έναν προνομιακό τομέα που θα δώσει μια νέα ώθηση στο περιεχόμενο των σπουδών στο δημόσιο Πανεπιστήμιο⁷ της Κωνσταντινούπολης, καθώς και στις Σχολές ή στους πνευματικούς Κύκλους από τους οποίους έβγαιναν τα στελέχη του Κράτους και της κοινωνίας. Οι μεγάλοι εκπρόσωποι της γνώσης στην περίοδο αυτή δεν είναι θεωρητικοί του δικαίου, νομικοί, θεολόγοι ή φιλόσοφοι αλλά κυρίως πολιτικοί στοχαστές και ειδικοί της πολιτικής ζωής. Ο Φώτιος, ο Μιχαήλ Ψελλός, ο Πλήθων Γεμιστός, ο Βησσαρίων, η Άννα Κομνηνή και πολλοί άλλοι είναι πράγματι αυθεντικοί εκπρόσωποι του κινήματος αυτού. Η πολιτική διάσταση του δικαίου (π.χ. ο Αρμενόπουλος, 15ος αι.) είναι ένα γεγονός που οφείλει επίσης να καταγραφεί.

Η μαζική έξοδος των εκπροσώπων του ελληνικού ανθρωπισμού στην Ευρώπη συνέβαλε σταδιακά στην ενσωμάτωση της ηπείρου στο ανθρωποκεντρικό κοσμοσύστημα⁸. Περιορίσε όμως για περισσότερο από έναν αιώνα τον ζωτικό χώρο του ελληνικού κοσμοσυστήματος από την παραγωγή μιας πρωτότυπης πολιτικής σκέψης. Κατά τη διάρκεια της τελευταίας περιόδου του οθωμανικού δεσποτισμού, το σημαντικότερο τμήμα της ελληνικής πνευματικής τάξης θα διατηρήσει ως κύρια βάση του το «άλλο» Βυζάντιο, δηλαδή τις παλιές βυζαντινές πόλεις της Ιταλίας⁹. Εντούτοις, ο εντυπωσιακός αριθμός μεταγλώττισης κλασικών κειμένων, μεταξύ αυτών και πολιτικών, στις ελληνικές περιοχές, ακριβώς μετά την κατάκτηση, δείχνει όντως ότι η πραγματικότητα της πολιτικής πράξης, πανταχού παρούσα στην ελληνική κοινωνία, δεν έπαψε να κινεί την πνευματική περιέργεια και την πολιτική προβληματική¹⁰.

Ένα νέο κίνημα αναπτύσσεται κατά τον 17ο αιώνα και φτάνει στο απόγειό του στη διάρκεια του 18ου και του 19ου αιώνα, οπότε επανεμφανίζεται, στο ζωτικό χώρο του ελληνικού κοσμοσυ-

σπήματος, μια πρωτότυπη πνευματική παραγωγή, που θα μπορούσε να συγκριθεί με εκείνη των πλέον σημαντικών ευρωπαϊκών χωρών. Ένας εντυπωσιακός αριθμός πολιτικών έργων δημοσιεύεται τη στιγμή που, στις πανεπιστημιακές σχολές του ελληνισμού, η διδασκαλία της πολιτικής φιλοσοφίας, των ιδεών και των πολιτικών φαινομένων καταλαμβάνει μια κεντρική θέση. Από ιδεολογική και πολιτική άποψη, η πνευματική τάξη της εποχής εγγράφεται ουσιαδώς στην *οικουμενική και κοσμοπολιτειακή τροχιά του ελληνικού κοσμοσυστήματος*. Η βαθιά όσμωση ανάμεσα στην ελληνική διάνοηση και στην «αναγεννώμενη» Ευρώπη δε θα ωθήσει την πρώτη να παρεκκλίνει προς την κατεύθυνση του *κράτους-έθνους*. Το σύστημα της αυτόνομης πόλης –με την έννοια της πολιτείας που οριοθετεί, παράγει και αρθρώνει το πολιτικό φαινόμενο– και της κοσμοπολιτείας συνιστούν το σημείο αφετηρίας και το θεμέλιο της προβληματικής της. Πρόκειται, όπως ειπώθηκε, για την πόλη που προήλθε απ' ευθείας από την πόλη-κράτος, της οποίας θα αποτελέσει μέχρι τέλους μια εντυπωσιακή αναπαραγωγή, ενσωματωμένη στους κόλπους της οικουμενικής πραγματικότητας.

Η ανθρωποκεντρική προσέγγιση, με όρους ευρείας ελευθερίας, συνθέτει τη ζωτική προτεραιότητα που καλύπτει το σύνολο του κοινωνικού γίνεσθαι, συμπεριλαμβανομένης και της εργασίας. Το πολιτικό, μακράν του να γίνεται αντιληπτό ως ένα απλό προ-δημοκρατικό *δικαίωμα*, προορισμένο να νομιμοποιήσει την κυρίαρχη εξουσία (π.χ. με την εκλογική ψήφο), είναι στην πραγματικότητα το συστατικό στοιχείο της καθόλου αυτονομίας, η ουσία της οποίας είναι η *πολιτική ελευθερία* του κοινωνικού σώματος. Ο *πολιτικός χώρος* υπερτερεί του *δημόσιου χώρου*, το *κοινό συμφέρον* του *γενικού συμφέροντος*. Στην *κυρίαρχη πολιτική εξουσία* που επενδύει για τη νομιμοποίησή της στο «*κοινωνικό συμβόλαιο*» αντιπαραβάλλεται η *αυτονομία* του κοινωνικού σώματος, με άλλα λόγια, η *πολιτική αυτοκυβέρνηση*. Στο πλαίσιο της δημοκρατικής πολιτείας, όπου η κυρίαρχη εξουσία συνεχίζει να ταξινομείται τυπολογικά στο προ-δημοκρατικό στάδιο του δεσποτικού συστήματος ή ανάλογα της κοινωνίας πολιτών, η αντιπροσωπευτική αρχή είναι περιορισμένη σε λειτουργίες μικρής χρονικής διάρκειας (εκλέγεται για έξι μήνες έως ένα έτος), ελέγχεται αμέσως και αδιαλείπτως από το κοινωνικό σώμα, είναι ελευθέρως ανακλητή και υποχρεωτικά συλλογική¹¹. Η αρχή της πλειοψηφίας ισχύει για το συνεργόμενο κοινωνικό σώμα, δηλαδή για το πολιτικά κυρίαρχο όργανο, όχι όμως για το αντιπροσωπευτικό σώμα, σχετικά με το οποίο λαμβάνονται όλα τα αναγκαία μέτρα ώστε να αποφευχθεί

κάθε τάση συγκέντρωσης ή κατάχρησης της εξουσίας. Το θεμελιώδες πρόβλημα της ελληνικής πολιτικής σκέψης και της ιθύνουσας τάξης της περιόδου αυτής υπήρξε η υποκατάσταση, στο επίπεδο του κεντρικού συστήματος, του «ασιατικού» τύπου οθωμανικού δεσποτισμού από την ελληνική *κοσμοπολιτεία* (πρόκειται για την «Ελληνική Δημοκρατία» του Ρήγα Φεραίου, 1757-1798), στο οικουμενικό της περιβάλλον¹².

β) Ο προσανατολισμός αυτός της ελληνικής πολιτικής σκέψης θα υποστεί μια αποφασιστική δοκιμασία ως αποτέλεσμα της μεγάλης επανάστασης του 1821, η οποία, από μια άλλη άποψη, αντιπροσωπεύει τη μεγαλύτερη ανατροπή που γνώρισε ο ελληνισμός και το κοσμοσύστημά του. Η γέννηση ενός *νεο-ελληνικού κράτους* που ασφικτιούσε μέσα στα σύνορά του, στο περιθώριο του ελληνικού κοσμοσυστήματος και των ελληνικών κοινωνιών, θα συνοδευθεί από σειρά μέτρων που θα οδηγήσουν στον αδιαμφισβήτητο, και μάλιστα θεσμικό έλεγχο επί του κράτους και ταυτόχρονα επί της σύνολης κοινωνίας. Η μετάβαση από το βαθιά δημοκρατικό και «πολιτειακό» (ήτοι μη μοναρχικό) σύστημα, το οποίο εισήχθη από την αρχή της επανάστασης, στη βαυαρική απόλυτη μοναρχία (1832-1843) που επελέγη και επεβλήθη από τις Δυνάμεις, θα οδηγήσει στον οριστικό και άνευ όρων εγκλωβισμό του κράτους και του πολιτικού συστήματος στην προοπτική του νέου εθνοκεντρικού κοσμοσυστήματος.

Συγκρινόμενη με τις ευρωπαϊκές κοινωνίες, η ελληνική κοινωνία είναι ο μοναδικός εκφραστής ενός διαφορετικού δρόμου μετάβασης στο κράτος-έθνος, που οφείλεται σε μια αδιάλειπτη ανθρωποκεντρική κληρονομιά, συμφυή προς το κοσμοσύστημά της¹³. Στην περίπτωση της δυτικής Ευρώπης, το κράτος σφυρηλατεί το έθνος και εν τέλει την πορεία για την *κοινωνία πολιτών*. Στην έξοδο από τη φεουδαρχική κοινωνία, το πολιτικό πρόταγμα επικεντρώνεται αναπόφευκτα στην ατομική και κοινωνική ελευθερία. Η πολιτική ως ελευθερία, απουσιάζει εντελώς από την προβληματική του κοινωνικού σώματος. Στην περίπτωση της ελληνικής κοινωνίας, το έθνος, το οποίο δημιουργεί το κράτος, καλείται να αποσειεί τα θεμελιώδη κεκτημένα του ελληνικού κοσμοσυστήματος –την κοινωνική αυτονομία (π.χ. στο τομέα της εργασίας) και κυρίως την πολιτική ελευθερία– προκειμένου να οικοδομήσει ένα σύστημα που να συνδέεται με το πρωταρχικό πολιτικό στάδιο του ανθρωποκεντρικού κοσμοσυστήματος. Το προηγούμενο αυτό της ελληνικής κοινωνίας εξηγεί μια σειρά από «παρεκκλίσεις» που παρουσιάζει το νέο πολιτειακό της σύστημα και οι οποίες το το-

ποθετούν τελικά στη θέση ενός είδους προπομπού στις εξελίξεις, σε σχέση με τον ευρωπαϊκό «κανόνα»: η εισαγωγή της καθολικής ψήφου (με την έννοια του δικαιώματος και όχι πλέον της πολιτικής ελευθερίας), από τις αρχές της επανάστασης (Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου, Δεκ. 1821 - Ιαν. 1822) και του νεο-ελληνικού Κράτους (1828), τη στιγμή που στη Μεγάλη Βρετανία, το 1832, το δικαίωμα αυτό δεν καλύπτει περισσότερο από το 7% του εκλογικού σώματος¹⁴. Η καθιέρωση εξαρχής ενός πολυσυλλεκτικού ή διαστρωματικού κομματικού συστήματος στο πλαίσιο ενός κοινοβουλευτικού καθεστώτος, σε αντίθεση με τα *ταξικά ή ιδεολογικά κόμματα* και τα *κοινωνικά κινήματα* που κυριάρχησαν στον νεότερο κόσμο μέχρι πρόσφατα¹⁵.

Η βαθιά ανθρωποκεντρική ιδιοσυστασία του κοινωνικού σώματος, που επιβεβαιώνεται στο επίπεδο της ατομικής και κοινωνικής ελευθερίας καθώς και η έντονη πολιτικοποίησή του, εμποδίζουν τις πολιτικές δυνάμεις να αναλάβουν ρόλους «ελευθερωτών» και «προστατών». Η πολιτική ενσωμάτωση της ελλαδικής κοινωνίας δεν πραγματοποιείται με ενδεικτική την προσχώρηση του ατόμου στη λογική της αντιπροσωπευτικής διαχείρισης. Στο μέτρο που παραπέμπει σε μια ισχυρή παράδοση, υλοποιείται μέσα από την ανάπτυξη μιας άμεσης διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στον πολίτη και στο πολιτικό γίνεσθαι. Γεγονός που υποχρεώνει την πολιτική τάξη να διαπραγματευθεί τη νομιμοποίησή της και την αναδιανομή των δημόσιων προσόδων. Η εξαιρετική πολιτικοποίηση του κοινωνικού σώματος¹⁶ εξηγεί συγχρόνως την παντελή απουσία, στη νεοελληνική κοινωνία, φαινομένων που περιορίζουν το πολιτικό πεδίο, όπως η προσωπολατρεία ή ο ολοκληρωτισμός. Το νεοελληνικό κράτος αντιπροσωπεύει το κοινοβουλευτικό και κομματικό σύστημα με τη μεγαλύτερη παράδοση υπό συνθήκες καθολικής ψηφοφορίας και κυρίως με το ευρύτερο πεδίο της πολιτικής¹⁷.

1.2. Η περίοδος του κράτους-έθνους

α) Η μετάβαση από το ελληνικό κοσμοσύστημα στην τυπολογική ανθρωποκεντρική παράμετρο του εδαφικά εκτεταμένου κράτους που αυτοπροσδιορίζεται από τη διάσταση του έθνους, μεταβάλλει ριζικά το κοινωνικό-πολιτικό περιβάλλον και την πολιτική σκέψη στην Ελλάδα. Η έννοια του πολιτικού φαινομένου προσαρμόζεται στις προδιαγραφές του νέου συστήματος που επιδιώκει να το οριοθετήσει στο εσωτερικό του δημόσιου χώρου. Εφεξής γίνεται αντιληπτό όχι σε συνάρτηση με την ιδιαίτερη φύση του

(ως φαινόμενο) αλλά σύμφωνα με τη δομική του έκφραση (την κυρίαρχη πολιτική εξουσία), που υλοποιείται στην εποχή αυτή στο περιβάλλον του κράτους-έθνους. Η ίδια η ιδιότητα του πολίτη εξαρτάται κατ' αρχήν από την καταγωγή ή έστω από ένα ελάχιστο βαθμό ταύτισης με την κυρίαρχη αντίληψη του έθνους. Έτσι, η *πολιτειότης* ορίζεται ως *ιθαγένεια* –από την εθνική καταγωγή– ή *υπηκοότης* – από το ανήκειν στο κράτος. Πράγμα που επιβεβαιώνει ότι καθοριστικός πολιτικός παράγων είναι το έθνος και το κράτος, όχι ο λαός και το πολιτικό σύστημα. Οι πολιτικές του κράτους (π.χ. η εξωτερική πολιτική) αντανakλούν εθνικές επιδιώξεις ή πολιτικές, το διακρατικό σύστημα ορίζεται ως διεθνές σύστημα, το γενικό *συμφέρον* ισοδυναμεί με το *εθνικό συμφέρον*, κ.λπ. Το πολιτικό σύστημα, έχοντας με τη σειρά του υποταχθεί και μάλιστα ταυτισθεί με το κράτος, που προόριεται να λειτουργεί υπηρέτης του «εθνικού συμφέροντος» και του «δημοσίου χώρου», εγγράφεται στην αρμοδιότητα του δημοσίου δικαίου. Εργασίες πολιτικής επιστήμης που διαπραγματεύονται το προγενέστερο πολιτικό σύστημα (το κοσμοσυστημικό περιβάλλον) ή το νεοελληνικό κράτος, τιτλοφορούνται ωςάν να ανήκουν στο δημόσιο δίκαιο. Η πολιτική ιστορία του ελληνικού κοσμοσυστήματος ανασυγκροτείται τελικά υπό μια τυπικά εθνοκεντρική σκοπιά. Η ιστορία του ελληνισμού και του κοσμοσυστήματός του δεν αποτελεί πια παρά την ιστορία της Ελλάδας. Η εθνική προσέγγιση της πολιτικής ιστορίας του ελληνισμού αποκρυσταλλώνεται με την επιβεβαίωση της ιστορικής συνέχειας του ελληνικού έθνους (Παπαρρηγόπουλος, Ζαμπέλιος, κ.λπ.). Πρόκειται για μια αντίληψη η οποία, μολονότι ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της εποχής¹⁹, αποδεικνύεται από πολλές απόψεις αντιφατική, διότι στην πραγματικότητα, η ελληνική συνέχεια δε στοιχειοθετείται παρά σε στενή συνάφεια με τη συνέχεια του κοσμοσυστήματός της, που είναι εξάλλου αναμφισβήτητη. Τούτο όμως μέχρι σήμερα, οι κοινωνικές επιστήμες στο σύνολό τους εμφανίζονται να το αγνοούν και οπωσδήποτε διαφεύγει εντελώς από την προβληματική τους.

Παρόλα αυτά, το νεοελληνικό κράτος βρέθηκε πολύ κοντά στη δημιουργία, το 1829, μιας *Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Επιστημών*, που θα είχε ως προορισμό την κατάρτιση των διπλωματών, των διοικητικών στελεχών, των δικαστών και των νομοθετών, από τον πρώτο Πρόεδρο της Ελληνικής Πολιτείας, τον Ι. Καποδίστρια, πρώην υπουργό εξωτερικών της Ρωσίας. Η ιδέα, της οποίας την πατρότητα είχε ο Αλέξανδρος Στουρτζας, τότε μέλος του Συμβουλίου της Επικρατείας της Ρωσίας, ατόνησε μετά τη δολοφονία

του Ι. Καποδίστρια και την εγκαθίδρυση της απόλυτης μοναρχίας. Το σχέδιο θα ενεργοποιηθεί εκ νέου από τον Χ. Τρικούπη (1832-1896), αλλά δε θα καταλήξει σε αποτέλεσμα, διότι εν τω μεταξύ η κυβέρνησή του θα απωλέσει την πλειοψηφία στη Βουλή. Έτσι, με εξαίρεση, κυρίως, την ιστορία, τη λαογραφία και τη γλωσσολογία, η παρουσία των οποίων υπήρξε αδιάκοπη, η κοινωνική επιστήμη και, κατ' επέκταση, η πολιτική επιστήμη, αντιπροσωπεύεται έκτοτε από το δίκαιο, με κυρίαρχους τομείς το συνταγματικό και το διοικητικό δίκαιο. Το δημόσιο δίκαιο προσφέρει μια ανεκτίμητη συνδρομή στη μοναρχία και στο κομματικό σύστημα κατά τη διαδικασία οικοδόμησης και νομιμοποίησης του θεσμικού και ιδεολογικού οπλοστασίου του νέου κράτους, καθώς και στην προσπάθεια για την οριστική κατάλυση των θεμελίων και των αντιστάσεων του προγενέστερου κοσμοσυστήματος (της αυτόνομης πόλης, κ.λπ.). Εξάλλου, η ιδιαιτερότητα του πολιτικού περιβάλλοντος, την οποία προαναγγείλαμε (το ανθρωποκεντρικό κοινωνικό καθεστώς και η βαθιά πολιτικοποίηση του ατόμου, η «πολυσυλλεκτική» φύση του κομματικού συστήματος, η μόνιμη αδυναμία του δημόσιου χώρου να οριοθετήσει και να απορροφήσει την πολιτική δυναμική, η νομιμοποίηση της πολιτικής τάξης υπό συνθήκες διαρκούς αμφισβήτησης, κ.λπ.) είναι βασικά υπόλογο για την καίρια θέση που καταλαμβάνει το πολιτικό φαινόμενο στο δημόσιο δίκαιο¹⁹. Η τάση αυτή συνεχίζεται ή και ενισχύεται²⁰, κυρίως στη διάρκεια του μεσοπολέμου ή ακόμη και αργότερα, μέχρι τις μέρες μας.

Η περίοδος που αρχίζει από το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα χαρακτηρίζεται από την εμφανή αποτυχία του εθνικού τύπου κράτους να δημιουργήσει στα οθωμανικά εδάφη ένα ζωτικό χώρο για τον ελληνισμό, ανάλογο με την οικονομική, κοινωνική, πολιτισμική και πολιτική του επιφάνεια. Η αποτυχία αυτή θα βαρύνει καθοριστικά στην πολιτική ζωή της χώρας, ιδίως από τη δεκαετία του 1860, μετά την ανάδυση στη Βαλκανική των σλαβικών εθνικισμών οι οποίοι, όχι μόνο θα αμφισβητήσουν το ελληνικό μονοπώλιο στην κληρονομιά της καταρρέουσας οθωμανικής αυτοκρατορίας, αλλά και την προσδοκία της ελληνικής κοινωνίας να συμμετάσχει στη διανομή της. Η αδυναμία της ελληνικής πολιτικής τάξης να επιβάλει την εφαρμογή της συνθήκης των Σεβρών στη Μικρά Ασία και στην Ανατολική Θράκη συνιστά από την άποψη αυτή μια κομβική τομή. Η ήττα της Ελλάδας, η οποία οδήγησε στη μαζική έξοδο σχεδόν του συνόλου του ελληνικού πληθυσμού, έδωσε μια οριστική λύση στο ζήτημα της εθνικής ολοκλήρωσης καθώς και στην παρουσία των τελευταίων εστιών του συστήματος

της πόλης²¹. Η φιλελεύθερη μεταρρύθμιση που εγκαινιάζεται το 1909, από τον Ελ.Βενιζέλο οδηγεί, μεταξύ των άλλων, στην επεξεργασία και κατάθεση στη Βουλή το 1911 νομοσχεδίου περί συστάσεως *Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Επιστημών* η οποία όμως δε θα καταλήξει πουθενά. Εν τω μεταξύ, οι εξωτερικές αναζητήσεις και η βίαιη παρέμβαση του θρόνου στην πολιτική ζωή της χώρας²² θα προκαλέσουν ένα ισχυρό πλήγμα στη διαδικασία εσωτερικής ανασυγκρότησης, οι συνέπειες της οποίας θα διαρκέσουν με τον ένα ή τον άλλο τρόπο μέχρι πρόσφατα.

Οι εξελίξεις αυτές στην πολιτική σκηνή ενισχύουν την τάση που εκδηλώθηκε ήδη τον 19ο αιώνα και η οποία σηματοδοτεί την εμφάνιση πολυάριθμων έργων πολιτικής θεωρίας και έρευνας της ελληνικής πολιτικής ζωής με κύριο γνώρισμα το γεγονός ότι οι συγγραφείς τους αναπτύσσουν μια έντονη κοινωνικοπολιτική δράση²³. Η κίνηση αυτή θα ενταθεί από τις αρχές του 20ού αιώνα, θα επενδυθεί μάλιστα καταλυτικές πολιτικές διαστάσεις, που θα καταλήξουν στη συνολική ανατροπή της κοινωνικό-πολιτικής και πνευματικής ζωής του τόπου. Το 1916 ιδρύεται η *Εταιρία Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών*, η οποία επί μακρά σειρά ετών εκδίδει την επιστημονική επιθεώρηση «*Αρχείον Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών*» και δραστηριοποιείται με διαλέξεις και άλλες εκδηλώσεις. Στην Εταιρία αυτή θα παρουσιάσουν το έργο τους πλήθος ανθρώπων του πνεύματος με αντικείμενο και την πολιτική επιστήμη, όπως ο Ε. Λεμπέσης το 1929 («κριτική της κοινής γνώμης») και το 1931 («Το πρόβλημα της καπιταλιστικής συγκεντρώσεως εν τη Αγροτική Οικονομία») κ.ά. Το 1925, ο διευθυντής του «*Αρχείου*» Δημ. Καλιτσουνάκης δημοσιεύει το έργο του *Πολιτική Επιστήμη*.

Έκφραση της γενικής αυτής κίνησης είναι η υλοποίηση τελικά το 1927 του σχεδίου για τη δημιουργία μιας *Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Επιστημών*, με προορισμό την προώθηση της μελέτης και της διδασκαλίας του πολιτικού φαινομένου, των πολιτικών θεσμών και του κράτους²⁴. Από την αρχή, η Σχολή αυτή, η οποία μετά το 1930 συναντά το σχέδιο ενός άλλου μεγάλου θιασώτη της ιδέας, του Αλέξανδρου Πάντου, υιοθετώντας μάλιστα και το όνομά του²⁵, διαιρείται σε δύο τμήματα: α) *πολιτικής επιστήμης και ιστορίας*, β) *οικονομίας και κοινωνιολογίας*. Επισημαίνεται ότι «οι σπουδές της Σχολής διαφέρουν ουσιωδώς από την εκπαίδευση που προσφέρεται από τους πανεπιστημιακούς θεσμούς. Αν και περιέχει γνωστικά αντικείμενα ισοδύναμα με αυτά των Ανώτατων Ιδρυμάτων, εντούτοις η αποστολή της είναι διαφορετική ...σύμφωνα με τις σύγχρο-

νες αντιλήψεις για το εκπαιδευτικό σύστημα που υποδεικνύουν οι πολιτικές και κοινωνικές επιστήμες». Οι κύκλοι σπουδών της *Παντείου Σχολής* έρχονται έτσι σε ρήξη με την παράδοση του δικαίου και ταυτόχρονα προσεγγίζουν το πολιτικό φαινόμενο από μια μάλλον διεπιστημονική σκοπιά, στην οποία προέχουσα θέση καταλαμβάνει η κατεύθυνση που σήμερα ονομάζεται *πολιτική κοινωνιολογία*. Το 1925, με τον ιδρυτικό νόμο του *Πανεπιστημίου της Θεσσαλονίκης*, δημιουργούνται στη *Σχολή Νομικών και Οικονομικών Επιστημών* δυο κατευθύνσεις: α) *δικαίου* και β) *οικονομίας και πολιτικών επιστημών*. Λίγο αργότερα, το 1930, η *Νομική Σχολή* του *Πανεπιστημίου Αθηνών* εφαρμόζει ένα πρόγραμμα ειδίκευσης, στο τέταρτο έτος σπουδών, που οδηγεί στην απόκτηση διπλώματος *πολιτικών και οικονομικών επιστημών*. Προς τα μέσα της δεκαετίας του 1930 δημιουργείται η πρώτη έδρα κοινωνιολογίας στο ίδιο Πανεπιστήμιο, της οποίας όμως η κατεύθυνση καλύπτει κατά βάση την ιστορία και τις κοινωνικοπολιτικές ιδέες.

Το 1937, η βασιλική δικτατορία, έχοντας συνειδητοποιήσει τον καταλυτικό ρόλο της *Παντείου Σχολής Πολιτικών Επιστημών* για την ιδεολογική προαγωγή της κοινωνίας και την κατάρτιση στελεχών, τη μετατρέπει σε δημόσιο πανεπιστημιακό ίδρυμα, διατηρώντας παράλληλα τα δύο αρχικά τμήματά της. Η πρωτοβουλία αυτή παρουσιάζει ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην περίπτωση της Ελλάδας, διότι αποκαλύπτει την αντίδραση της εξουσίας απέναντι σε ένα εγχείρημα ακαδημαϊκού νεωτερισμού, σε μια χώρα όπου, για τους λόγους που προαναφέραμε, το κύμα του φασισμού που συντάρραξε την Ευρώπη δε βρήκε πρακτικά καμιά ανταπόκριση στην κοινωνία, στην πολιτική ζωή, ακόμη και μεταξύ των διανοουμένων. Ακριβώς αυτό το βαθύ πολιτικό ρίζωμα της ελληνικής κοινωνίας και η λογική της αυτονομίας που τη συνοδεύει και την κάνει να αμφισβητεί το κυρίαρχο εξουσιαστικό μόρφωμα, οδήγησε επίσης το κομμουνιστικό κόμμα –περιθωριακό έως τότε, με επιρροή κυρίως στους μικρασιάτες πρόσφυγες– και τους συμμάχους του να επιχειρήσουν, στη διάρκεια της κατοχής, την επιστροφή στο σύστημα της αυτόνομης και αυτοκυβερνώμενης πόλεως στις ελεύθερες περιοχές (1941-1944). Το 1943, μια μεταρρύθμιση της *Παντείου Α.Σ.Π.Ε.* μεταβάλλει τα γνωστικά αντικείμενα των τμημάτων της, εκ των οποίων το ένα επικεντρώνεται στην *πολιτική επιστήμη* και το άλλο στη *δημοσιογραφία*.

Ο εμφύλιος πόλεμος (1944-1949) και, στη συνέχεια, ο ψυχρός πόλεμος εντάσσουν την Ελλάδα στη λογική της παγκόσμιας τάξης, η οποία ορίζει περιοριστικά το περιεχόμενο της πολιτικής εναλλα-

γής, θέτοντας ταυτόχρονα υπό περιορισμό την πολιτική επιστήμη. Το δίκαιο και η οικονομία επιβάλλονται χωρίς όρους στα πανεπιστημιακά ιδρύματα. Η Πάντειος Ανώτατη Σχολή Πολιτικών Επιστημών και ορισμένοι κύκλοι διδασκόντων στις Σχολές του Δικαίου, της οικονομίας και των πολιτικών επιστημών, συνεχίζουν να προωθούν τις σπουδές για το κράτος, το πολιτικό σύστημα, τις δημόσιες πολιτικές, την ιστορία των θεσμών και των διεθνών σχέσεων²⁶, τη στιγμή κατά την οποία η ιστορία μεταβάλλεται ουσιαστικά σε συμπλήρωμα του φιλολογικού προγράμματος στις αντίστοιχες Σχολές. Το 1951/52, επαναλαμβάνεται με εμμονή ότι, ως πανεπιστημιακός θεσμός, η Πάντειος Σχολή προορίζεται να προσφέρει μια εκπαίδευση διαφορετική από εκείνη που προσφέρουν τα άλλα πανεπιστημιακά ιδρύματα, δηλαδή να μυήσει τους νέους στους πολιτειακούς θεσμούς και στην πολιτική θεωρία, στις οικονομικές επιστήμες, στους διάφορους κλάδους της πολιτικής επιστήμης και των κοινωνικών επιστημών με σκοπό την προώθηση της κριτικής προσέγγισης των πολιτικών και κοινωνικών φαινομένων. Συγχρόνως, γνωστικά αντικείμενα των πολιτικών επιστημών και των διεθνών σχέσεων εξακολουθούν να περιλαμβάνονται στα προγράμματα σπουδών από το 1948 έως το 1954. Το 1952, λειτουργεί στην Πάντειο Σχολή ένα *Ινστιτούτο Κοινωνικών Επιστημών*.

Ωστόσο, με την αναγγελία της ίδρυσης ενός *Ινστιτούτου Δημοσιογραφίας*, ο κύκλος σπουδών του οποίου προβλεπόταν να έχει διάρκεια τριών ετών, υπογραμμίζεται ότι «η διδασκαλία της δημοσιογραφικής επιστήμης περιορίζεται αυστηρά στα θεωρητικά και εθνικά πλαίσια, και κάθε ανάμιξη στα πολιτικά ζητήματα της χώρας απαγορεύεται αυστηρά». Η πολιτική επιστήμη, υπό στενή έννοια, δεν περιλαμβάνεται στη διδακτέα ύλη²⁷. Έτσι, εγχειρίδια που φέρουν τίτλους όπως *πολιτειολογία, δημόσιο δίκαιο (συνταγματικό και διοικητικό), δημόσια οικονομία, διεθνές δίκαιο*, απορροφούν την καθαυτό ανάλυση του πολιτικού φαινομένου και επιχειρούν συχνά να καλύψουν το αντικείμενο της πολιτικής επιστήμης. Παρόλα αυτά, από την αρχή της ίδρυσής της, ορισμένοι καθηγητές του συνταγματικού και του διοικητικού δικαίου θα αναπτύξουν μια κάποια σταθερή σχέση με την *I.P.S.A. (Διεθνής Εταιρία Πολιτικής Επιστήμης)*. Το 1955 δημιουργείται η *Ελληνική Εταιρία Πολιτικής Επιστήμης*, η οποία όμως συγκροτείται σχεδόν αποκλειστικά από νομικούς, ιδίως δε από μέλη του Συμβουλίου της Επικρατείας, και η δράση της παραμένει οριακή έως ασήμαντη για την πολιτική επιστήμη.

Το δυσμενές για την πολιτική επιστήμη κλίμα, που διαμορφώθηκε προοδευτικά με τον ένα ή τον άλλο τρόπο από τις διεθνείς

πολιτικές συνθήκες λίγο πριν από το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο και συνεχίσθηκε αργότερα, φαίνεται να αλλάζει κατά τη δεκαετία του 1960. Στο πρόγραμμα σπουδών της *Παντείου ΑΣΠΕ* του ακαδημαϊκού έτους 1960/1961 η πολιτική επιστήμη καταλαμβάνει ήδη μια σημαντική θέση, ενώ την ίδια στιγμή εμφανίζονται κύκλοι συγκριτικών σπουδών με αντικείμενα τα σύγχρονα πολιτικά συστήματα (βρετανικό, γαλλικό, αμερικανικό, ρωσικό, κ.λπ.), καθώς και μαθήματα κοινωνιολογίας, οικονομικών επιστημών, διεθνών σπουδών, συμπεριλαμβανομένων και των διεθνών σχέσεων. Η τάση για την επανάκαμψη της πολιτικής επιστήμης υπό στενή έννοια στο πανεπιστημιακό σύστημα έχει ήδη πραγματοποιήσει ένα σημαντικό βήμα. Το 1963, η *Πάντειος Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών* αναδιοργανώνεται εκ νέου, με αιχμή του δόρατος τον αναπροσανατολισμό των δύο τμημάτων της. Το ένα αναλαμβάνει τη θεραπεία της *πολιτικής επιστήμης* και το άλλο της *δημόσιας διοίκησης*. Την επόμενη χρονιά, η *πολιτική επιστήμη stricto sensu* αποκτά την έδρα της, ενώ οι *διεθνείς σχέσεις* αναβαθμίζονται ανακτώντας διδακτική αυτονομία. Λίγο αργότερα, το 1967, το πρόγραμμα ειδίκευσης της *Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών* μετατρέπεται σε *ανεξάρτητο τμήμα πολιτικής επιστήμης και οικονομίας*. Στα δύο τελευταία έτη σπουδών το τμήμα αυτό προσανατολίζεται σε δυο προγράμματα ειδίκευσης τα οποία χορηγούν δυο χωριστά πτυχία. Το ένα εξ αυτών αφορά στο *δημόσιο δίκαιο* και την *πολιτική επιστήμη*. Η δημιουργία μιας έδρας καθαρής *πολιτικής επιστήμης* στη *Νομική Σχολή*, στα μέσα της δεκαετίας του 1960 και μια σχετικά αυτόνομη παρουσία των διεθνών σχέσεων στο πρόγραμμα σπουδών είναι το προϊόν της εξέλιξης αυτής.

Εν τω μεταξύ, δυο γεγονότα στον τομέα της έρευνας δίνουν το στίγμα στα τέλη της δεκαετίας του 1950: η δημιουργία *Βασιλικού* (αργότερα, *Εθνικού*) *Ιδρύματος Ερευνών* και του *Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Επιστημών* (1958). Τα *κέντρα βυζαντινών ερευνών* και *νεοελληνικών ερευνών*, τα οποία δημιουργήθηκαν το 1960, καθώς και το *κέντρο ελληνικής και ρωμαϊκής αρχαιότητας* (1977), αναδεικνύουν σημαντικές ιστορικές πλευρές που ενδιαφέρουν την πολιτική επιστήμη, όπως είναι η ιστορία των θεσμών, της πολιτικής ζωής και της κίνησης των ιδεών. Το Ε.Κ.Κ.Ε. προορίζεται για τη μελέτη των συγχρόνων κοινωνικών φαινομένων, συμπεριλαμβανομένων και των πολιτικών.

Οπωσδήποτε, η προσέγγιση τόσο του πολιτικού φαινομένου όσο και της πολιτικής σκέψης στην Ελλάδα συνεχίζει, μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, να κινείται στην ίδια ιστορική λογική, δηλα-

δή να ευνοείται προνομιακά από μια έντονα πολιτικοποιημένη διανόηση καθώς και από κύκλους της λογοτεχνίας. Μια πλούσια βιβλιογραφία σχετικά με το πολιτικό φαινόμενο (μελέτη των θεσμών, της πολιτικής ζωής και των κομμάτων, των ιδεών, των εξωτερικών και διεθνών σχέσεων, των κρατικών πολιτικών, κ.λπ.) προστίθεται στη βιβλιογραφία της προηγούμενης περιόδου, της οποίας η γενιά του 1920 αποτελεί σημείο αναφοράς στην ιδεολογική και πνευματική εξέλιξη της ελληνικής κοινωνίας. Στην αυγή της δεκαετίας του 1960, ένας αριθμός πολιτικών εταιριών κάνει την εμφάνισή του στην πνευματική και πολιτική ζωή της χώρας, δίπλα στις πολιτικές δυνάμεις που υποστηρίζουν εκσυγχρονιστικά προτάγματα. Η δημοσίευση, το 1961, του έργου του Γρηγόρη Δαφνή *Τα ελληνικά πολιτικά κόμματα* και, κυρίως, το 1965, του ογκώδους έργου του Jean Meynaud (με τη συνεργασία των Γερ. Νοταρά και Π. Μερλόπουλου) *Οι πολιτικές δυνάμεις στην Ελλάδα*, αποτελούν σταθμό για την ανάπτυξη της υπό στενή έννοια πολιτικής επιστήμης.

β) Η αυταρχική παρένθεση (1967-1974) προετοιμάζει το έδαφος για την επίσπευση των πολιτικών εξελίξεων που αποτυπώνεται σε μια έντονη ριζοσπαστικοποίηση τόσο της πολιτικής ζωής όσο και της τάξης των διανοουμένων. Οι συνέπειες της ριζοσπαστικοποίησης αυτής γίνονται ιδιαίτερα αισθητές στις κοινωνικές επιστήμες, κυρίως κατά την περίοδο μετά το 1974. Η πλέον εμφανής εκδήλωση της πραγματικότητας αυτής είναι η επανίδρυση, το 1975, της *Ελληνικής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης*²⁸. Η εταιρεία αυτή συγκροτεί εξ αρχής ένα δυναμικό επαγγελματικό και επιστημονικό χώρο (τα μέλη της αγγίζουν από το πρώτο έτος ύπαρξής της τα 200) που επιβάλλεται ως ένας σημαντικός πόλος αναφοράς στο πνευματικό και πολιτικό γίγνεσθαι της χώρας. Οργανώνει συνέδρια και ημερίδες, παρεμβαίνει (με εκθέσεις, εκδόσεις, κ.λπ.) στους διάφορους τομείς της πολιτικής ζωής (π.χ. στα ζητήματα του εκσυγχρονισμού του κοινοτικού συστήματος ή της μεταρρύθμισης των πανεπιστημίων), συμβάλλοντας έτσι ευρέως στην καθιέρωση της πολιτικής επιστήμης. Αξίζει να σημειωθεί ότι την περίοδο αυτή, η ιδιότητα του μέλους της Ε.Ε.Π.Ε. είναι περιζήτητη για ένα μεγάλο μέρος του πολιτικού προσωπικού, το οποίο συμμετέχει ή παρακολουθεί τακτικά τις εργασίες της. Παράλληλα, η Ε.Ε.Π.Ε. γίνεται μέλος της I.P.S.A. και αποκαθιστά δραστήριες σχέσεις με άλλους διεθνείς θεσμούς.

Η πανεπιστημιακή μεταρρύθμιση του 1982, προσφέρει στην πολιτική επιστήμη νέες δυνατότητες στο θεσμικό επίπεδο. Τα υπάρχοντα προγράμματα πολιτικής επιστήμης στην *Πάντειο Ανωτά-*

τη Σχολή Πολιτικών Επιστημών και στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών αναδιοργανώνονται στο πλαίσιο των νέων ακαδημαϊκών μονάδων: των τμημάτων και των τομέων. Επίσης, ένας τομέας δημοσίου δικαίου και πολιτικής επιστήμης δημιουργείται στους κόλπους του νομικού τμήματος του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Το Ε.Κ.Κ.Ε., τέλος, ανοίγει περισσότερο τις πύλες του στους πολιτειολόγους και στις πολιτικές σπουδές.

Η μεγάλη στροφή στην πολιτική επιστήμη, και γενικότερα στις κοινωνικές επιστήμες, συνδέεται με τη μεταρρύθμιση του 1989, η οποία εκπονήθηκε και προωθήθηκε από την Πρυτανεία της Παντείου Σχολής στη βάση της προηγούμενης δράσης της Ε.Ε.Π.Ε. και ενάντια στη βούληση της πολιτικής εξουσίας. Η μεταρρύθμιση αυτή περιελάμβανε τη μετατροπή των πέντε πανεπιστημιακών Σχολών που υπήρχαν στην Αθήνα, τον Πειραιά και τη Θεσσαλονίκη σε Πανεπιστήμια, ειδικευμένα στους βασικούς κλάδους των κοινωνικών επιστημών²⁹. Στη θέση των Σχολών, η καθεμιά από τις οποίες αντιπροσώπευε ένα πρόγραμμα διδασκαλίας που, μετά το 1982, εντασσόταν σε ένα ή το πολύ δύο διακριτά τμήματα μετά το τρίτο έτος σπουδών, εισάγεται η αρχή μιας λειτουργικής και επιστημονικής εκλογίκευσης. Δημιουργούνται πολυάριθμα νέα τμήματα (οκτώ Περίπου σε κάθε νέο ΑΕΙ) και τομείς με αυτοτελή προγράμματα σπουδών από το πρώτο έτος, συγχρονισμένα με τα επιστημονικά ρεύματα της εποχής καθώς και ισοτιμούντα και πανεπιστημιακά κέντρα έρευνας. Το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών περιλαμβάνει συνολικά οκτώ τμήματα που διαιρούνται σε κατευθύνσεις και τομείς (συνολικά 29) με αντικείμενο την πολιτική επιστήμη, τους διάφορους κλάδους της και τις συγγενείς επιστήμες: Τμήματα πολιτικής επιστήμης και διεθνών σπουδών, αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης, κοινωνικής πολιτικής και ανθρωπολογίας, επικοινωνίας και μέσων μαζικής ενημέρωσης, δικαίου, κοινωνιολογίας, ψυχολογίας.

Οι επιπτώσεις της μεταρρύθμισης αυτής υπερβαίνουν κατά πολύ την πολιτική επιστήμη και το Πάντειο Πανεπιστήμιο. Σε ό,τι αφορά στην πολιτική επιστήμη και τους κλάδους της, νέα τμήματα και τομείς θα δημιουργηθούν στα Πανεπιστήμια Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Μακεδονίας, Θράκης, Κρήτης, Αιγαίου και Θεσσαλίας. Επιπλέον, τμήματα κοινωνικών επιστημών θα συμπεριλάβουν μαθήματα πολιτικής επιστήμης. Η ένταξη της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση από την 1/1/1981 δίδει νέα ώθηση στις ευρωπαϊκές και διεθνείς σπουδές, στο πλαίσιο των οποίων η πολιτική επιστήμη κατέχει μια σημαίνουσα θέση.

Η έκθεση αυτή θα ήταν ελλιπής αν δε μνημόνευε τη συμβολή στις κοινωνικές επιστήμες του φαινομένου των ιδιωτικών θεσμών που λειτουργούν ως παραρτήματα ξένων πανεπιστημιακών ιδρυμάτων στην Ελλάδα. Το φαινόμενο αυτό, το οποίο εξηγείται από την έντονη ζήτηση πανεπιστημιακής εκπαίδευσης στην Ελλάδα σε συνδυασμό με το σύστημα επιλογής των φοιτητών³⁰ και τη συνταγματική απαγόρευση ίδρυσης ιδιωτικών πανεπιστημιακών ιδρυμάτων (εκκλησιαστικών ή λαϊκών), εμφανίζεται μετά τη δεκαετία του 1980. Σήμερα αποτελεί μια πραγματικότητα, ιδιαίτερα αισθητή στον τομέα των κοινωνικών επιστημών.

2. Η σημερινή κατάσταση των σπουδών και της έρευνας

2.1. Η πανεπιστημιακή διδασκαλία. Γενικές επιστημάνσεις

2.1.1. Οι θεσμοί

Η πανεπιστημιακή διδασκαλία στην Ελλάδα παρέχεται αποκλειστικά από δημόσια ιδρύματα³¹, τα οποία χωρίζονται σε δυο κατηγορίες: Τα *Πανεπιστήμια* και τα *Τεχνολογικά Ιδρύματα* (ΤΕΙ).

Υπάρχουν σήμερα 18 Πανεπιστήμια και 14 ΤΕΙ σε όλη τη χώρα. Στα ιδρύματα αυτά πρέπει να προστεθεί ένας μεγάλος αριθμός ξένων ιδρυμάτων (σύμφωνα με εκτιμήσεις, ξεπερνούν τα 176) που υποστηρίζονται από φορείς του ιδιωτικού τομέα³² και προτείνουν πανεπιστημιακά προγράμματα αναγνωρισμένα από τα Πανεπιστήμια προέλευσης. Οι πτυχιούχοι των ιδρυμάτων αυτών, αν και δεν αναγνωρίζονται επισήμως από το ελληνικό κράτος (οφείλουν να εγγραφούν σε αντίστοιχο τμήμα ελληνικού ΑΕΙ, σύμφωνα με την αξιολόγηση των σπουδών τους από το ΔΙΚΑΤΣΑ), κατευθύνονται στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας της χώρας. Ως επί το πλείστον τους αναγνωρίζεται το δικαίωμα να ακολουθήσουν μεταπτυχιακές σπουδές στα πανεπιστήμια άλλων χωρών. Τα περισσότερα από τα ιδρύματα αυτά διαθέτουν τμήματα ή ενότητες διδασκαλίας με αντικείμενο την πολιτική επιστήμη ή τους διάφορους κλάδους της και τις συγγενείς επιστήμες.

Τα ΤΕΙ, από την πλευρά τους, δεν έχουν τμήματα πολιτικής επιστήμης. Ωστόσο, πολλά από αυτά προσφέρουν μαθήματα που καλύπτουν τον ευρύτερο γνωστικό χώρο της πολιτικής επιστήμης, από τις δημόσιες πολιτικές και υπηρεσίες μέχρι τις ευρωπαϊκές πολιτικές.

Τέλος, το *Εθνικό Κέντρο Δημόσιας Διοίκησης* (Ε.Κ.Δ.Δ.), το ο-

ποίο δημιουργήθηκε το 1983 με σκοπό να συμβάλει στον εκσυγχρονισμό του δημόσιου τομέα, περιλαμβάνει τέσσερις βασικούς θεσμούς: την *Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης*, το *Ινστιτούτο Διαρκούς Επιμόρφωσης (ΙΔΕ)*, το *Ινστιτούτο Εισαγωγικής Διοικητικής Εκπαίδευσης (ΙΕΔΕ)* και τα *περιφερειακά Ινστιτούτα Διαρκούς Επιμόρφωσης*³³. Το Ε.Κ.Δ.Δ. προσφέρει διδακτικές ενότητες, προγράμματα ειδίκευσης ή συνεχούς εκπαίδευσης, τα οποία ανήκουν ως εκ της φύσεώς τους στο χώρο της υπό στενή έννοια πολιτικής επιστήμης, στους διάφορους κλάδους της ή στις συγγενείς επιστήμες. Οι σπουδαστές του Ε.Κ.Δ.Δ. επιλέγονται κατά κανόνα μεταξύ των διοικητικών στελεχών ή κατόπιν εξετάσεων. Στη διάρκεια των δέκα τελευταίων ετών, αποφοίτησαν από την ΕΣΔΔ 398. Το 33% εξ αυτών είναι πτυχιούχοι πολιτικής επιστήμης. Συγχρόνως, το Ε.Κ.Δ.Δ. προώθησε 1468 προγράμματα επιμόρφωσης, ενώ 83.887 εργαζόμενοι στο δημόσιο τομέα παρακολούθησαν σε αυτό επιμορφωτικά μαθήματα.

Ο στόχος και οι περιορισμοί της έκθεσης αυτής μας υποχρεώνουν να παραβλέψουμε τις τελευταίες περιπτώσεις, είτε του δημοσίου είτε του ιδιωτικού τομέα και να επικεντρωθούμε περισσότερο στα κλασικά πανεπιστημιακά ιδρύματα καθώς και στα ερευνητικά κέντρα.

2.1.2. Η δομή της πανεπιστημιακής διδασκαλίας

Το δημόσιο Πανεπιστήμιο στην Ελλάδα λειτουργεί με βάση το νόμο πλαίσιο του 1982, που διασφαλίζει την αυτονομία του σε σχέση με το κράτος. Η «ακαδημαϊκή ελευθερία» περιλαμβάνει την «ελεύθερη διακίνηση των ιδεών και την ελευθερία στη διδασκαλία και την έρευνα» (άρθρ. 2). Το πανεπιστημιακό άσυλο «συνίσταται στην απαγόρευση επέμβασης της δημόσιας δύναμης στους χώρους (των ΑΕΙ) χωρίς την πρόσκληση ή άδεια» (άρθρ. 2 εδ. 5) των πανεπιστημιακών αρχών. Ο προϋπολογισμός των Πανεπιστημίων εξαρτάται βασικά από την τακτική επιχορήγηση του κράτους.

Οι πανεπιστημιακές αρχές εκλέγονται από το σύνολο του καθηγητικού σώματος, στο οποίο προστίθεται ένας αριθμός φοιτητών ανάλογα με την περίπτωση (π.χ. για την εκλογή των πρυτανικών αρχών, ο αριθμός των εκπροσώπων των φοιτητών είναι ίσος με τον αριθμό των διδασκόντων). Το κυρίαρχο όργανο του Πανεπιστημίου είναι η *Σύγκλητος*, η οποία συγκροτείται από εκπροσώπους των τμημάτων και των φοιτητών. Το τμήμα συνιστά τη βασική ακαδημαϊκή μονάδα που καλύπτει το χώρο ενός επιστημονικού κλάδου. Μπορεί να διαιρεθεί σε *κατευθύνσεις ειδίκευσης* και, στις περισσότερες περιπτώσεις, αρθρώνεται σε τομείς (ενότητες διδα-

σκαλίας και έρευνας), οι οποίοι καλύπτουν μια συστατική γνωστική περιοχή της αντίστοιχης επιστήμης. Το κυρίαρχο όργανο του τμήματος και του τομέα είναι η Γενική Συνέλευση των διδασκόντων και των εκπροσώπων των φοιτητών και των μεταπτυχιακών υποτρόφων (50% και 15% του αριθμού των διδασκόντων αντίστοιχα). Η Γενική Συνέλευση αποφασίζει για το σύνολο των ζητημάτων που έχουν σχέση με τη λειτουργία του τμήματος, όπως ο παιδαγωγικός και επιστημονικός προσανατολισμός, οι ειδικότεροι στόχοι και το πρόγραμμα σπουδών του τμήματος.

Οι σπουδές χωρίζονται σε τρεις κύκλους, καθένας από τους οποίους οδηγεί στην απονομή ενός διπλώματος. Ο πρώτος κύκλος περιλαμβάνει τουλάχιστον οκτώ εξάμηνα και ολοκληρώνεται με την απονομή του πτυχίου. Ακολουθεί ένας κύκλος σπουδών διάρκειας τεσσάρων εξαμήνων που ολοκληρώνεται με την απονομή διπλώματος μεταπτυχιακών σπουδών. Τέλος, ο κύκλος σπουδών που οδηγεί στην απονομή διδακτορικού διπλώματος διαρκεί τουλάχιστον έξι εξάμηνα και μπορεί να είναι συνέχεια του δευτέρου κύκλου ή να τον υποκαταστήσει.

Το πρόγραμμα σπουδών αποτελείται από ύλη και δραστηριότητες που προτείνονται από τους τομείς και τα τμήματα. Αρθρώνεται σε δυο κύκλους, καθένας από τους οποίους διαρκεί τέσσερα εξάμηνα. Το πρόγραμμα είναι, σύμφωνα με το νόμο πλαίσιο, ενδεικτικό. Ο φοιτητής μπορεί να το προσαρμόσει στις ανάγκες και στα ενδιαφέροντά του. Για το λόγο αυτό, η ύλη χωρίζεται σε δυο κατηγορίες: στα υποχρεωτικά μαθήματα που καλύπτουν περίπου το ένα τέταρτο του συνόλου, και στα μαθήματα επιλογής. Ο φοιτητής μπορεί να επιλέξει επίσης μαθήματα από το πρόγραμμα ενός άλλου τμήματος, ελληνικού ή ξένου, με την προϋπόθεση ότι συναινεί το τμήμα. Για να λάβει το πτυχίο του ένας φοιτητής, πρέπει να ολοκληρώσει έναν κύκλο σπουδών διάρκειας τουλάχιστον οκτώ εξαμήνων και να έχει συγκεντρώσει τον ελάχιστο αριθμό μονάδων που προβλέπει το τμήμα. Οι μέθοδοι αξιολόγησης των φοιτητών ποικίλλουν και, κατ' αρχήν, ο τελευταίος λόγος ανήκει στο διδάσκοντα. Περιλαμβάνουν από εξετάσεις κλασικού τύπου, επιβλεπόμενες εργασίες, μικροεργασίες σε περιορισμένες θεματικές ενότητες έως τον διαρκή έλεγχο.

2.2. Η πολιτική επιστήμη ως πανεπιστημιακή διδασκαλία

2.2.1. Οι ακαδημαϊκές πανεπιστημιακές μονάδες πολιτικής επιστήμης

- 1) Η διδασκαλία της πολιτικής επιστήμης στα δημόσια πανεπι-

στημιακά ιδρύματα μπορεί να ταξινομηθεί, για λόγους συστηματοποίησης, σε τρεις κατηγορίες που αντιστοιχούν στο βαθμό συγγένειας των τμημάτων με αυτή:

- *Τμήματα πολιτικής επιστήμης, υπό στενή έννοια*, που απονέμουν ένα ειδικό δίπλωμα πολιτικής επιστήμης στο δεύτερο και τον τρίτο κύκλο σπουδών.
- *Τμήματα* που καλύπτουν διάφορους επιμέρους κλάδους της πολιτικής επιστήμης ή των οποίων το πρόγραμμα σπουδών έχει διεπιστημονικό χαρακτήρα. Τα προγράμματα αυτά συνδυάζουν συνήθως την πολιτική επιστήμη με μια ή περισσότερες συγγενείς, κατά προτίμηση το δίκαιο, την επικοινωνία, την οικονομία, την κοινωνιολογία, την ιστορία.
- *Τομείς πολιτικής επιστήμης, με τη στενή έννοια του όρου* (που νομιμοποιούν, ως εκ τούτου, το αντίστοιχο τμήμα στο να απονέμει ένα δίπλωμα πολιτικής επιστήμης, κατ' αρχήν τρίτου κύκλου). *Τομείς* με αντικείμενο διάφορους κλάδους της πολιτικής επιστήμης ή με *διεπιστημονικό χαρακτήρα*, που περιλαμβάνουν ωστόσο την *πολιτική επιστήμη*. Τέλος, *τμήματα* που προσφέρουν *διδασκικές ενότητες στον τομέα της πολιτικής επιστήμης*.

2) Τα τμήματα πολιτικής επιστήμης υπό στενή έννοια είναι τα εξής τρία:

- *Το τμήμα πολιτικής επιστήμης και διεθνών σπουδών* στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Το τμήμα αυτό απονέμει δυο ειδικά πτυχία: ένα πτυχίο *πολιτικής επιστήμης* και ένα πτυχίο *διεθνών σπουδών*. Το τμήμα προγραμματίζεται να διαιρεθεί σε δύο αυτόνομα τμήματα³⁴. Σήμερα υπάρχουν σε αυτό πέντε τομείς:
 - *Πολιτικής θεωρίας και θεωρίας του Κράτους* (με έξι καθηγητές και έξι βοηθούς).
 - *Συγκριτικής πολιτικής ανάλυσης* (με έξι καθηγητές και ένα βοηθό).
 - *Πολιτικών συστημάτων* (με δέκα καθηγητές και τρεις βοηθούς).
 - *Διεθνών οργανισμών* (με δεκατέσσερις καθηγητές και έξι βοηθούς).
 - *Διεθνών σχέσεων* (με δώδεκα καθηγητές και τρεις βοηθούς).

Σύνολο καθηγητών: 51

Σύνολο βοηθών: 19

- *Το τμήμα πολιτικής επιστήμης και δημόσιας διοίκησης* του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Το τμήμα αυτό προτείνει τρεις κύκλους ειδίκευσης: *πολιτικής ανάλυσης, διεθνών*

και ευρωπαϊκών σπουδών και διοικητικής επιστήμης. Περιλαμβάνει τέσσερις τομείς:

- Πολιτικής επιστήμης (με δέκα καθηγητές και ένα βοηθό)
- Κοινωνικής θεωρίας και κοινωνιολογίας (με οκτώ καθηγητές και τρεις βοηθούς)
- Διεθνών και ευρωπαϊκών σπουδών (με δεκατρείς καθηγητές και ένα βοηθό)
- Διοικητικής επιστήμης (με εννέα καθηγητές και δυο βοηθούς).

Σύνολο καθηγητών: 40

Σύνολο βοηθών: 7

- Το τμήμα διεθνών και ευρωπαϊκών οικονομικών και πολιτικών σπουδών, του Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Το τμήμα αυτό απονέμει δυο ειδικά πτυχία: διεθνούς και ευρωπαϊκής οικονομίας, και πολιτικής επιστήμης και διπλωματίας. Επειδή το τμήμα αυτό είναι νέο και διαθέτει μικρό αριθμό διδασκόντων, δεν υποδιαιρείται σε τομείς. Έχει συνολικά 13 καθηγητές.

3) Τμήματα τα οποία, λόγω του γνωστικού αντικειμένου ή του προγράμματος σπουδών, μπορούν να καταγραφούν στο δυναμικό του κλάδου της πολιτικής επιστήμης. Τα τμήματα αυτά είναι τα εξής:

- Τμήμα δημόσιας διοίκησης (Πάντειο Πανεπιστήμιο).
- Τμήμα Επικοινωνίας και μέσων μαζικής ενημέρωσης (Πάντειο Πανεπιστήμιο).
- Τμήμα αστικής και περιφερειακής ανάπτυξης (Πάντειο Πανεπιστήμιο).
- Τμήμα κοινωνικής πολιτικής και ανθρωπολογίας (Πάντειο Πανεπιστήμιο).
- Τμήμα Επικοινωνίας και μέσων μαζικής ενημέρωσης (Πανεπιστήμιο Αθηνών).
- Τμήμα κοινωνικής διοίκησης (Πανεπιστήμιο Θράκης).
- Τμήμα δημοσιογραφίας και μέσων μαζικής ενημέρωσης (Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης).

4) Τομείς πολιτικής επιστήμης υπό στενή έννοια, τομείς διαφόρων επιμέρους κλάδων πολιτικής επιστήμης, τομείς με διεπιστημονικό χαρακτήρα, που περιλαμβάνουν ωστόσο την πολιτική επιστήμη, τμήματα που προσφέρουν διδακτικές ενότητες πολιτικής επιστήμης.

Στην κατηγορία αυτή ανήκει ένας μεγάλος αριθμός Σχολών και τμημάτων (ή τομέων τους), όπως:

- Η Σχολή ανθρωπιστικών επιστημών (Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας).

- Η Σχολή κοινωνικών επιστημών (Πανεπιστήμιο Αιγαίου).
- Η Σχολή κοινωνικών επιστημών (Πανεπιστήμιο Κρήτης).

Τα τμήματα:

- Κοινωνιολογίας (Πάντειο Πανεπιστήμιο)
 - Δικαίου (Πάντειο Πανεπιστήμιο)
 - Ψυχολογίας (Πάντειο Πανεπιστήμιο)
 - Μεθοδολογίας, ιστορίας και θεωρίας των επιστημών (Πανεπιστήμιο Αθηνών)
 - Οικονομικών σπουδών (Πανεπιστήμιο Αθηνών)
 - Νομικό (Πανεπιστήμιο Θράκης)
 - Νομικό (Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης)
 - Νομικό (Πανεπιστήμιο Αθηνών)
 - Οικονομικών, διεθνών και ευρωπαϊκών σπουδών (Πανεπιστήμιο Αθηνών)
 - Φιλοσοφίας, παιδαγωγικής και ψυχολογίας (Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων)
 - Φιλοσοφίας, παιδαγωγικής και ψυχολογίας (Πανεπιστήμιο Αθηνών)
 - Ιστορίας (Ιόνιο Πανεπιστήμιο)
 - Ιστορίας (Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης)
- κ.λπ.

2.2.2. Ο τρίτος κύκλος

Το Δίπλωμα Μεταπτυχιακών Σπουδών διαρκεί κατά κανόνα τέσσερα εξάμηνα και καλύπτει τα γνωστικά αντικείμενα ενός ή περισσότερων τμημάτων. Ένα τμήμα μπορεί να οργανώσει περισσότερους κύκλους μεταπτυχιακών σπουδών. Για παράδειγμα, το τμήμα πολιτικής επιστήμης και δημόσιας διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών προτείνει τρία μεταπτυχιακά προγράμματα: πολιτικής επιστήμης και κοινωνικής θεωρίας, ευρωπαϊκής οργάνωσης και διπλωματίας, κράτους και εθνικών πολιτικών.

Ο τρίτος κύκλος έχει κοινό παρονομαστή την πρόσβαση στο διδακτορικό δίπλωμα. Υπάρχει ένας μόνο τύπος διδακτορικού, που απονέμεται από το τμήμα. Ένα τμήμα νομιμοποιείται κατ' αρχήν να κάμει αποδεκτά θέματα που ανήκουν στον ή στους επιστημονικούς κλάδους που εκπροσωπεί. Αυτό σημαίνει ότι μια διδακτορική διατριβή πολιτικής επιστήμης (υπό στενή έννοια ή κλάδου της) μπορεί να υποστηριχθεί στα τμήματα πολιτικής επιστήμης με τη στενή έννοια του όρου (και στα τμήματα που θεραπεύουν κλάδους της πολιτικής επιστήμης ή σε διεπιστημονικά

τμήματα) καθώς και σε τμήματα που προσφέρουν μαθήματα πολιτικής επιστήμης (π.χ. στο πλαίσιο του τομέα). Οι υποψήφιοι για διδακτορικό δίπλωμα επιλέγονται με βάση το φάκελο των προσόντων τους από τη γενική συνέλευση του τμήματος. Η υποψηφιότητα εισάγεται από τον αρμόδιο τομέα.

Ένας μεγάλος αριθμός κατόχων μεταπτυχιακών (*Master, D.E.A., κ.λπ.*) και διδακτορικών διπλωμάτων στον τομέα της πολιτικής επιστήμης, και στην πραγματικότητα η πλειοψηφία τους, έλαβαν τον τίτλο τους σε ένα ή περισσότερα αλλοδαπά πανεπιστήμια. Σε αυτούς, δεν υπολογίζεται η ελληνική διασπορά, η οποία διατηρεί οργανικούς δεσμούς με την Ελλάδα. Για να αναγνωρισθεί και τυπικά ένα δίπλωμα στην Ελλάδα (κατ' αρχήν στο δημόσιο τομέα) πρέπει να αξιολογηθεί από μια ανεξάρτητη δημόσια αρχή, το ΔΙΚΑΤΣΑ.

2.2.3 Το σώμα των διδασκόντων

Το σώμα των καθηγητών χωρίζεται σε τέσσερις βαθμίδες : τη βαθμίδα του Λέκτορα, του Επίκουρου καθηγητή, του Αναπληρωτή καθηγητή και του Καθηγητή. Ο νόμος-πλαίσιο καθορίζει τα απαιτούμενα προσόντα για την απόκτηση ενός καθηγητικού αξιώματος. Η ευθύνη της όλης διαδικασίας (από την επιστημονική ταυτότητα της θέσης και την προκήρυξη, μέχρι την εκλογή) ανήκει στο τμήμα. Η χρηματοδότηση των καθηγητικών θέσεων, που καλύπτεται από το κράτος, γίνεται κατ' αρχήν στο πλαίσιο ενός τριετούς προγραμματισμού ο οποίος καταρτίζεται από την κυβέρνηση σε συνεργασία με τα πανεπιστήμια.

Το σώμα των *Επιστημονικών βοηθών* παραμένει στην ουσία περιθωριακό, επειδή το καθεστώς που διέπει την κατηγορία τους καταργήθηκε μετά την έναρξη ισχύος του νόμου-πλαισίου, το 1982. Περιλαμβάνει επομένως το προσωπικό που κατείχε την αντίστοιχη θέση πριν τη μεταρρύθμιση του 1982.

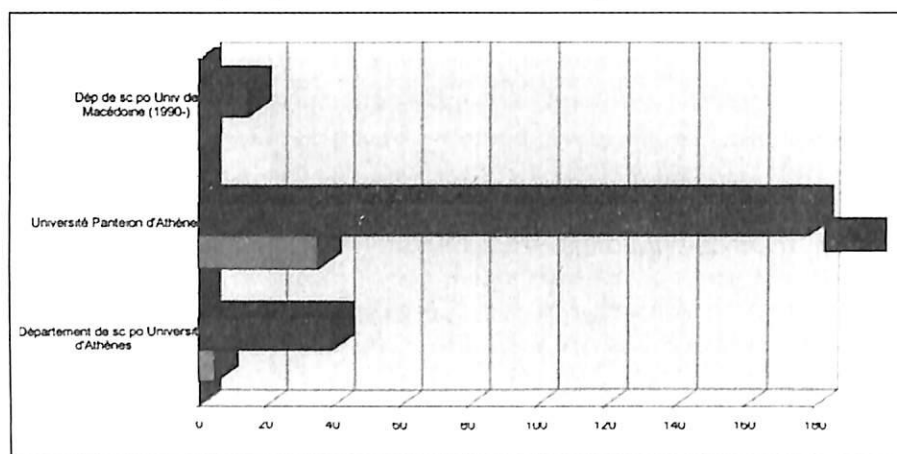
Στη θέση του εισήχθη το καθεστώς των *Επιστημονικών συνεργατών*, οι οποίοι επιλέγονται μεταξύ των φοιτητών του τρίτου κύκλου. Προβλέπονται επίσης υποτροφίες για τους προπτυχιακούς φοιτητές που επιτυγχάνουν το βαθμό «άριστα».

Η αξιολόγηση του αριθμού των διδασκόντων στην πολιτική επιστήμη έχει τις ίδιες δυσκολίες με αυτές που προαναφέραμε σχετικά με τις διαφορές ως προς τον ορισμό του πολιτικού φαινομένου και την οριοθέτηση του αντικειμένου του. Για αυτό, προκρίνουμε το κριτήριο που ήδη υιοθετήσαμε για την κατάταξη της πολιτικής στο επίπεδο της διδασκαλίας³⁵.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1
Το σώμα των μελών ΔΕΠ πολιτικής επιστήμης

Θεσμός	ΔΕΠ	Βοηθοί
Τμήμα Π.Ε. και Δ.Σ (Πάντειο Παν/μιο)	51	19
Τμήμα Π.Ε. και Δ.Δ. (Παν/μιο Αθηνών)	40	7
Τμήμα Δ. και Ε.Οι. και Π.Σ (Παν/μιο Μακεδονίας)	15	-
Άλλα τμήματα (συγγενείς κλάδοι)	53	-
Σύνολο	159	26

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
Τα μέλη ΔΕΠ από το 1983 έως το 1996

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Το μέλη ΔΕΠ: Τμήματα κλάδων Π.Ε. και Διεπιστημονικά

Θεσμοί	ΔΕΠ	Βοηθοί
Τμήμα Δημόσιας Διοίκησης (Πάντειο Παν/μιο)	31	13
Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ (Πάντειο Παν/μιο)	20	4
Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ (Παν/μιο Αθηνών)	28	3
Τμήμα Δημοσιογρ. και ΜΜΕ (Παν/μιο Θεσ/κης) 1991-	14	4
Τμήμα Αστικής και Περιφερειακής Ανάπτυξης (Πάντειο Παν/μιο)	24	9
Τμήμα Κοινων. Πολιτικής και Κοινων. Ανθρωπολογίας (Πάντειο Παν/μιο)	21	4
Τμήμα Κοινωνικής Διοίκησης (Παν/μιο Θράκης) 1996-	-	-
Σύνολο	138	37

2.2.4. Οι φοιτητές

Οι προπτυχιακοί φοιτητές

Η επιλογή των φοιτητών γίνεται με *πανελλήνιο διαγωνισμό* μεταξύ των αποφοίτων του Λυκείου. Η πολιτική επιστήμη και οι κλάδοι της ανήκουν στην ίδια δέσμη επιστημών με την οικονομία, την κοινωνιολογία, την ανθρωπολογία, την ψυχολογία, τη φιλοσοφία, την αστική και περιφερειακή ανάπτυξη, την επικοινωνία, τα ΜΜΕ κ.λπ. Το δίκαιο και ένα μέρος των ανθρωπιστικών επιστημών περιλαμβάνονται σε άλλη δέσμη.

Οι υποψήφιοι της δέσμης στην οποία ανήκει η πολιτική επιστήμη εξετάζονται στην *έκθεση, την ελληνική, ευρωπαϊκή και παγκόσμια ιστορία, στην πολιτική οικονομία* (που αντικατέστησε πριν από πέντε χρόνια την *κοινωνιολογία*) και στα *μαθηματικά*. Ο ανταγωνισμός είναι σκληρός, αν ληφθεί υπόψη ότι το ποσοστό επιτυχίας στην πολιτική επιστήμη είναι ένας στους πέντε έως έξι και ότι ο υποψήφιος πρέπει να λάβει κατά μέσο όρο 17/20.

Αυτός είναι ένας από τους λόγους που ένας σημαντικός αριθμός υποψηφίων προσανατολίζεται στα ιδιωτικά «*πανεπιστήμια*» και το εξωτερικό. Οι Έλληνες προπτυχιακοί φοιτητές του εξωτερικού εκτιμώνται σε περισσότερους από 35.000, ενώ εκείνοι που εμφανίζονται εγγεγραμμένοι στα *Εργαστήρια Ελευθέρων Σπουδών* αγγίζουν τις 30.000³⁶. Μόνοι οι πτυχιούχοι της πολιτικής επιστήμης (και των διαφόρων κλάδων της), που ζήτησαν την αναγνώριση του διπλώματός τους από το ΔΙΚΑΤΣΑ στα τελευταία επτά χρόνια, ανέρχονται σε 1400. Ο αριθμός αυτός πρέπει να προστεθεί στους πτυχιούχους του ιδιωτικού τομέα, ο ακριβής αριθμός των οποίων δεν είναι εύκολο να εκτιμηθεί, και βεβαίως στους πτυχιούχους των κρατικών πανεπιστημίων. Οπωσδήποτε, οι Έλληνες φοιτητές που σπουδάζουν σε ΑΕΙ άλλων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης αντιπροσωπεύουν περίπου το 10% του φοιτητικού δυναμικού των ελληνικών πανεπιστημίων έναντι 1,3% του ευρωπαϊκού μέσου όρου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Προπτυχιακοί φοιτητές πολιτικής επιστημής υπό στενή έννοια (1995-1996)¹

Θεσμοί	Φοιτητές*	Α/Γ	Φοιτητές**	ΣΥΝ.
Τμήμα Π.Ε. και Δ.Σ. (Πάντειο Παν/μιο)	2965	1639/1326	-	2965
Τμήμα Π.Ε. και ΔΔ (Παν/μιο Αθηνών)	3251	?	3271 (Α:1797/Γ:1474)	6522
Τμήμα Δ και Ε.Οι και Π.Σ. (Παν/μιο Μακεδ.)	419	246/173	-	419
ΣΥΝΟΛΟ	6635	1885/1499	3271	9906

1. Να προστεθούν και οι φοιτητές κλαδικών και διεπιστημονικών τμημάτων.

* Νέο καθεστώς: εξάμηνα.

** Παλαιό καθεστώς: ετήσιο πρόγραμμα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Πτυχιούχοι πολιτικής επιστημής υπό στενή έννοια (1989-1996)¹

Θεσμοί	Πτυχιούχοι*	Α/Γ	Πτυχιούχοι**	ΣΥΝ.
Τμήμα ΠΕ και ΔΣ (Πάντειο Παν/μιο)	1517	912/605	-	1517
Τμήμα ΠΕ και ΔΔ (Παν/μιο Αθηνών)	2144	1294/850	333(Α:210/Γ:123)	2477
Τμήμα Δ και Ε.Οι και Π.Σ. (Παν/μιο Μακεδ.)	52	33/19	-	52
ΣΥΝΟΛΟ	3713	945/624	330	4046

1. Να προστεθούν και οι φοιτητές κλαδικών και διεπιστημονικών τμημάτων.

* Νέο καθεστώς: εξάμηνα.

** Παλαιό καθεστώς: ετήσιο πρόγραμμα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Πτυχιούχοι πολιτικής επιστημής (1986-1990) ΑΕΙ χωρών ΕΟΚ (που πραγματοποίησαν το σύνολο των σπουδών στο εξωτερικό και έλαβαν αναγνώριση από το ΔΙΚΑΤΣΑ)

Χώρες ΕΟΚ	ΒΕ	DK	FR	DE	GB	IT	IE	LU	NL	PT	ES	Σύν.
Α-Γ	10	0	45	25	34	66	0	0	0	0	4	184
Γυναίκες	4	0	20	8	17	22	0	0	0	0	1	72

Πηγή: ΔΙΚΑΤΣΑ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Πτυχιούχοι Π.Ε. υπό στενή έννοια (1992-1995) Ε.Ε.
(που πραγματοποίησαν το σύνολο των σπουδών στο εξωτερικό
και έλαβαν αναγνώριση από το ΔΙΚΑΤΣΑ)

Έτος	1992	1993	1994	1995	Σύνολο
	51	36	24	23	134

Πηγή: ΔΙΚΑΤΣΑ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Πτυχιούχοι πολιτικής επιστημής τρίτων χωρών (ακαδημαϊκό έτος:
1994-1995) (που πραγματοποίησαν το σύνολο των σπουδών
στο εξωτερικό και έλαβαν αναγνώριση από το ΔΙΚΑΤΣΑ)

Χώρες	ΗΠΑ	Κανα- δάς	πρώην ΕΣΣΔ	Αυστρα- λία	Αυστρία	Ν. Αφρική	Βουλ- γαρία	Αί- γυπτ.	Σύν.
	38	12	11	4	3	2	2	1	73

Η μέση διάρκεια των πανεπιστημιακών σπουδών στην πολιτική επιστήμη είναι 5 χρόνια (οκτώ εξάμηνα συν το δίπλωμα). Για να αποκτήσει το πτυχίο του, ο φοιτητής οφείλει να επιτύχει στις εξετάσεις της ξένης γλώσσας. Σε κάθε πανεπιστήμιο, λειτουργούν τμήματα ξένων γλωσσών στα οποία εγγράφονται υποχρεωτικώς οι φοιτητές. Απαλλάσσονται όσοι μπορούν να αποδείξουν ότι γνωρίζουν επαρκώς τουλάχιστον μια ξένη γλώσσα. Πράγματι, στη διάρκεια της πρωτοβάθμιας (δημοτικό σχολείο) και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (γυμνάσιο, λύκειο), οι μαθητές διδάσκονται, κατ' αρχήν, υποχρεωτικά δυο ξένες γλώσσες. Επιπλέον, το 87% από αυτούς παρακολουθούν συμπληρωματικά ιδιωτικά μαθήματα γλώσσας. Τέλος, περισσότεροι από το 57% των μαθητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης δηλώνουν ότι γνωρίζουν και μια δεύτερη ξένη γλώσσα³⁷. Έτσι, σύμφωνα με τις στατιστικές, οι Έλληνες μαθητές τοποθετούνται στο υψηλότερο σημείο μεταξύ των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης εξ απόψεως γλωσσομάθειας.

Φοιτητές του τρίτου κύκλου σπουδών (διδακτορικό επίπεδο)

Η εκτίμηση του αριθμού των φοιτητών του τρίτου κύκλου στην πολιτική επιστήμη εγείρει τα ίδια προβλήματα που αναφέραμε παραπάνω. Ωστόσο, δεδομένης της διασποράς των συγγενών επι-

στημών και της ιδιαιτερότητας μιας διδακτορικής διατριβής, θα περιοριστούμε, κατά τρόπο ενδεικτικό, στα τμήματα καθαρής πολιτικής επιστήμης.

Στο επίπεδο του τρίτου κύκλου, το εξαιρετικό φαινόμενο της πληθώρας των πτυχιούχων (D.E.A., Masters, Διδακτορικών και όλων των ισοδυνάμων τους) με προέλευση το εξωτερικό, έχει μια ακόμα μεγαλύτερη βαρύτητα στη διαδικασία αναπαραγωγής του ελληνικού επιστημονικού προσωπικού.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9
Διδάκτορες πολιτικής επιστήμης (1989-1996)
και υποψήφιοι διδάκτορες*

Θεσμοί	Διδάκτορες (1989-1996)	Υποψήφιοι διδάκτορες
Τμήμα ΠΕ και ΔΣ (Πάντειο Παν/μιο)	52 (Ανδρες 37- Γυναίκες 15)	167 (Ανδρες 108- Γυναίκες 59)
Τμήμα ΠΕ και ΔΔ (Παν/μιο Αθηνών)	20 (?)	223 (?)
Τμήμα Δ και Ε.Οι. και ΠΣ (Παν/μιο Μακεδ.)	-	9 (Ανδρες 5 - Γυναίκες 4)

* Να προστεθούν οι διδάκτορες και υποψήφιοι διδάκτορες των κλαδικών και διεπιστημονικών τμημάτων.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10
ΔΜΣ (Masters) και Διδακτορικά Π.Ε (1986-1990) ΑΕΙ χωρών ΕΟΚ
(μόνον αυτά που αναγνωρίστηκαν από το ΔΙΚΑΤΣΑ)

Τίτλος	BE	DK	FR	DE	GB	IT	IE	LU	NL	PT	ES	Σύν.
ΔΜΣ	14	0	144	2	82	3	0	0	1	0	0	246
Γυν.	9	0	67	0	35	1	0	0	0	0	0	112
Διδακτ.	1	0	36	13	21	0	0	0	0	0	0	71
Γυν.	0	0	14	1	5	0	0	0	0	0	0	20

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

ΔΜΣ (Masters) και Διδακτορικά (1986-1990) ΑΕΙ χωρών ΕΟΚ
(βασικά πτυχία)

Τίτλος	UA	UT	UI	UD	UI	UP	PU	UM	EM	EP	Σύν.
ΔΜΣ	107	17	1	1	5	59	1	1	1	-	193
Διδακτ.	27	5	1	-	1	14	-	-	-	3	51

UA: Παν. Αθηνών

UT: Παν. Θεσσαλονίκης

UI: Παν. Ιωαννίνων

UD: Παν. Θράκης

UI: Οικονομικό Παν.

P: Πάντειο Παν/μιο

PU: Παν. Πειραιώς

UM: Παν. Μακεδονίας

EP: Πολυτεχνείο

Πηγή: ΔΙΚΑΤΣΑ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 12

ΔΜΣ (Masters) και Διδακτορικά πολιτικής επιστήμης (1986-1990)
ΑΕΙ χωρών ΕΟΚ ανταποκρινόμενες στο βασικό πτυχίο

Arch	Agr.	Math	Hist	Phil	Lit.	Péd	Man.	Droit	Écon	Sc.	Soc	Éc	Ing	Chim	Mic
					Itr		Pu		Po			Mil	Civ		
1	1	2	1	7	1	4	2	49	14	144	18	1	-	-	-
2	-	-	3	4	-	4	-	14	6	31	2	-	1	2	2

Πηγή: ΔΙΚΑΤΣΑ.

ΠΙΝΑΚΑΣ 13

Διδακτορικά πολιτικής επιστήμης (1990-1995) ΑΕΙ τρίτων χωρών
(μη κοινοτικών) αναγνωρισθέντων από το ΔΙΚΑΤΣΑ

πρώην ΕΣΣΔ	ΗΠΑ	Κανα- δάς	N. Αφρι- κή	Βουλ- γαρία	Αυστρία	Ελβε- τία	Γιουγκ.	Σύν.
2	13	2	1	1	2	1	1	23

ΠΙΝΑΚΑΣ 14

Διδακτορικά πολιτικής επιστήμης (1990-1995) ΑΕΙ χωρών
της Ευρωπαϊκής Ένωσης (που ανεγνωρίσθησαν από το ΔΙΚΑΤΣΑ)

ΓΕΡΜ	ΓΑΛ	ΜΒ	ΟΕΛ
9	12	18	1

2.3. Η έρευνα στην πολιτική επιστήμη

Η έρευνα στον τομέα της πολιτικής επιστήμης υλοποιείται:

- α) Στα εθνικά κέντρα ερευνών.
- β) Στα Ινστιτούτα και τα πανεπιστημιακά κέντρα ερευνών.
- γ) Στα ανεξάρτητα Ινστιτούτα, Ιδρύματα και Κέντρα ερευνών.

α) Η «εθνική» έρευνα. Πρόκειται για την έρευνα που διεξάγεται στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (Ε.Ι.Ε.) και στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (Ε.Κ.Κ.Ε.).

Το Ε.Ι.Ε. καλύπτει ορισμένες όψεις του πολιτικού φαινομένου μέσα από την έρευνα που διεξάγει σε δυο από τα Κέντρα (νυν Ινστιτούτα) του: το *Ινστιτούτο βυζαντινών ερευνών* και το *Ινστιτούτο νεοελληνικών ερευνών*.

Η πολιτειολογική έρευνα καταλαμβάνει μια σημαντικότερη θέση στο Ε.Κ.Κ.Ε. Αρθρώνεται στο πλαίσιο τριών *Ινστιτούτων*: αστικής και αγροτικής κοινωνιολογίας, πολιτικής κοινωνιολογίας, και κοινωνικής πολιτικής. Το ΕΚΚΕ απασχολεί περισσότερους από 80 ερευνητές, οι οποίοι κατέχουν όλοι έναν μεταπτυχιακό τίτλο (Master, D.E.A., διδακτορικό) και κατανέμονται σε τέσσερις βαθμίδες. Δεκαέξι από αυτούς εργάζονται στο *Ινστιτούτο πολιτικής κοινωνιολογίας*.

Η πολιτειολογική έρευνα του Ε.Κ.Κ.Ε. προσανατολίζεται κατ' αυτές, κυρίως, στην *εκλογική κοινωνιολογία* και στη *μελέτη του πολιτικού προσωπικού*. Άλλα ερευνητικά προγράμματα επικεντρώνονται στον *κοινωνικό αποκλεισμό*, στην *ξеноφοβία*, την *αντίληψη του «άλλου»*, τη *μετανάστευση*, την *κυκλοφορία της ενημέρωσης στους κόλπους του Κράτους* κ.λπ. Περίπου το 30% των πηγών του προέρχονται από την Ευρωπαϊκή Ένωση.

β) Η *πανεπιστημιακή έρευνα*, διενεργείται είτε άμεσα από τα τμήματα και τους τομείς, είτε στο πλαίσιο των *Ινστιτούτων*, των *εργαστηρίων* και των *ερευνητικών κέντρων*.

Η έρευνα στα Πανεπιστήμια πραγματοποιείται από το σώμα των *διδασκόντων* και *δευτερευόντως* από *εξωτερικούς ερευνητές*. Κάθε Πανεπιστήμιο διαθέτει έναν ειδικό λογαριασμό προορισμένο για την έρευνα και μια επιτροπή που αποφασίζει για τις αιτήσεις χρηματοδότησης.

Το Πάντειο Πανεπιστήμιο φιλοξενεί το μεγαλύτερο μέρος των *Ινστιτούτων* και το σύνολο των *ερευνητικών κέντρων* στον τομέα της πολιτικής επιστήμης και των συγγενών κλάδων. Περιλαμβάνει συγκεκριμένα δύο *Ινστιτούτα* και *δεκαπέντε ερευνητικά κέντρα*, τα εξής:

- Ινστιτούτο Περιφερειακής Ανάπτυξης (Ι.Π.Α.) (1975).
- Ινστιτούτο Διεθνών Σχέσεων (Ι.Δι.Σ.) (1989).
- Ελληνικό Κέντρο Πολιτικών Ερευνών (1989).
- Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής (1989).
- Κέντρο Κοινωνικής Θεωρίας και Εφαρμοσμένης Κοινωνικής Έρευνας (1991).
- Κέντρο Ευρωπαϊκών Υποθέσεων (1991).
- Κέντρο Έρευνας Κρατικών Πολιτικών (1989).
- Κέντρο Έρευνας της Νεοελληνικής Κοινωνίας (1993).
- Κέντρο Έρευνας Οικονομικής Πολιτικής (1991).
- Κέντρο Οπτικοακουστικής Επικοινωνίας (1991).
- Δημοσιογραφικό Κέντρο (1991).
- Κέντρο Κοινωνικής Ψυχολογίας (1991) κ.λπ.

Στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών υπάρχουν δύο εργαστήρια που ενδιαφέρουν την πολιτική επιστήμη: το εργαστήριο πολιτικής επικοινωνίας και το εργαστήριο οπτικοακουστικών μέσων. Το ινστιτούτο που είναι εγγύτερα στην πολιτική επιστήμη είναι αυτό της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας και της συνταγματικής επιστήμης. Λειτουργεί επίσης ένα Ευρωπαϊκό Κέντρο Δημοσίου Δικαίου.

Το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας στεγάζει ένα εργαστήριο κοινωνικών ερευνών και δημοσκόπησης.

Το Πανεπιστήμιο Θράκης διαθέτει εργαστήρια ευρωπαϊκών σπουδών, συνταγματικού δικαίου, συγκριτικού και ευρωπαϊκού εργατικού δικαίου κ.λπ.

Το Ιόνιο Πανεπιστήμιο στεγάζει εργαστήρια ευρωπαϊκής ιστορίας, μελέτης της Αρχαιότητας, των συγγενών επιστημών της ιστορίας, του ελληνισμού της Ανατολίας κ.λπ.

Τέλος, ινστιτούτα και εργαστήρια που ενδιαφέρονται λίγο πολύ για το πολιτικό φαινόμενο υπάρχουν και σε άλλα Πανεπιστήμια.

γ) *Ανεξάρτητα ινστιτούτα, ιδρύματα και κέντρα ερευνών.* Στην κατηγορία αυτή ανήκουν οι κυριότεροι ανεξάρτητοι ερευνητικοί θεσμοί (δημόσιοι ή ιδιωτικοί). Μεταξύ αυτών είναι:

- Το Κέντρο Ευρωπαϊκού και Διεθνούς Δικαίου (Θεσσαλονίκη).
- Το Ελληνικό Ίδρυμα Ευρωπαϊκής και Εξωτερικής Πολιτικής (ΕΛ. Ι. ΑΜΕΠ) (Αθήνα).
- Το Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών (Αθήνα).
- Το Ελληνικό Κέντρο Ευρωπαϊκών Μελετών (ΕΚΕΜ) (Αθήνα).
- Το Ίδρυμα Μελετών της Χερσονήσου του Αίμου (ΙΜΧΑ) (Θεσσαλονίκη).

- Η Εταιρεία Βαλκανικών Σπουδών (ΕΜΣ) (Θεσσαλονίκη).
- Το Κέντρο Έρευνας της Νεοελληνικής Κοινωνίας (Ακαδημία Αθηνών).
- Το Ελληνικό Κέντρο Φιλοσοφικών Ερευνών (Ακαδημία Αθηνών).
- Το Κέντρο Έρευνας του Μεσαιωνικού και Σύγχρονου Ελληνισμού (Ακαδημία Αθηνών).
- Το Ινστιτούτο Εργασίας (Αθήνα).
- Το Ίδρυμα Δ. Καράγιωργα (Αθήνα).
- Το Ίδρυμα των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου «Μαραγκοπούλου» (ΙΜΔΑ).
- Η Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης (Αθήνα).
- Το ΠΕΤΑ, Ενημέρωση, Κατάρτιση και Τοπική Ανάπτυξη (Αθήνα).
- Εταιρία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου (ΕΛΙΑ), Αθήνα.

Ο ανωτέρω κατάλογος δεν είναι εξαντλητικός ούτε περιλαμβάνει ιδιωτικούς θεσμούς (όπως τα κομματικά ινστιτούτα ή ιδρύματα), που έχουν έναν «κλαδικό» χαρακτήρα, μολονότι, για πολλούς από αυτούς, η μελέτη του πολιτικού φαινομένου εγγράφεται στις προτεραιότητές τους.

Τέλος, πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι η διεύρυνση του πεδίου της πολιτικής και η ανάπτυξη νέων δεδομένων στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης, δημιούργησαν για την πολιτική επιστήμη έναν ευρύτατο χώρο μελέτης και έρευνας. Η πρώτη δημοσκόπηση στην Ελλάδα διενεργήθηκε ενόψει των εκλογών του 1946. Ακολούθησαν μη συστηματικές δημοσκοπήσεις για την πολιτική και εκλογική συμπεριφορά της κοινής γνώμης, μέχρι το 1975. Έκτοτε, η διενέργεια των δημοσκοπήσεων αναλαμβάνεται από τις εταιρίες δημοσκοπήσεων. Ορισμένα από αυτά, τα οποία δραστηριοποιούνται στον τομέα της πολιτικής, έχουν να επιδείξουν μια συνολική δράση, το περιεχόμενο της οποίας μπορεί να χαρακτηριστεί ως επιστημονικό. Από τα σημαντικότερα είναι: η MRB, η AGB, η ALCO, η PRC, η MEDIAPLAN, η ICAP GALLUP HELLAS S.A., η ΚΑΠΠΑ RESEARCH κλπ.

3. Επαγγελματικές εταιρίες, επιστημονικά περιοδικά, εκδοτικοί οίκοι

3.1. Οι επαγγελματικές εταιρίες

Η Ελληνική Εταιρία Πολιτικής Επιστήμης δραστηριοποιείται το 1975 και αποτελεί την επαγγελματική και επιστημονική στέγη των πολιτειολόγων. Σήμερα αριθμεί περίπου 260 μέλη. Ανάμεσα στις δραστηριότητές της περιλαμβάνονται ημερίδες, συνέδρια, εκδόσεις, κ.λπ. Η ΕΕΠΕ είναι μέλος της IPSA και άλλων διεθνών και ευρωπαϊκών οργανισμών.

Πέραν από την ΕΕΠΕ, υπάρχουν και άλλες επαγγελματικές εταιρίες των συγγενών επιστημονικών κλάδων, όπως:

- Η *Εταιρεία Ελλήνων Συνταγματολόγων.*
- Η *Εταιρεία Ελλήνων Κοινωνιολόγων.*
- Η *Ελληνική Εταιρεία Διεθνούς Δικαίου και Διεθνών Σχέσεων.*
- Η *Ελληνική Ψυχολογική Εταιρεία.*
- Ο *Σύλλογος Ελλήνων Ψυχολόγων.*
- Η *Ελληνική Πανεπιστημιακή Ένωση Ευρωπαϊκών Σπουδών.*
- Η *Ένωση Ελλήνων Οικονομολόγων κ.λπ.*

3.2. Περιοδικά, εκδοτικοί οίκοι και βιβλιοθήκες πολιτικής επιστήμης

α) *Περιοδικά πολιτικής επιστήμης (ειδικευμένα ή γενικής ύλης, που καλύπτουν σε σημαντικό βαθμό το πολιτικό φαινόμενο):*

- *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης (έκδοση της ΕΕΠΕ).*
- *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών (με έδρα το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας).*
- *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών (έκδοση του ΕΚΚΕ).*
- *Κοινοβουλευτική επιθεώρηση.*
- *Το Σύνταγμα (επιθεώρηση συνταγματικού δικαίου και πολιτικής επιστήμης).*
- *Δημοκρατία και φύση.*
- *Διοικητική επιθεώρηση.*
- *Διοικητική μεταρρύθμιση.*
- *Αξιολογικά (περιοδικό πολιτικής θεωρίας και επιστημολογίας των κοινωνικών επιστημών, με έδρα το τμήμα οικονομικών επιστημών του Πανεπιστημίου Αθηνών).*
- *Λεβιάθαν.*

- Δευκαλίων.
- Τα ιστορικά.
- Επιθεώρηση Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.
- Άμυνα και διπλωματία.
- Στρατηγική.
- Βαλκάνια (έκδοση του ΕΚΕΜ).
- Τόπος (περιοδικό αστικών και περιφερειακών μελετών).
- Τοπικά (περιοδικό της Εταιρείας Μελετών των Επιστημών του Ανθρώπου).
- Ουτοπία (περιοδικό πολιτικής θεωρίας και πολιτισμού).
- Σύγχρονα Θέματα.
- Νεύσις (περιοδικό ιστορίας και φιλοσοφίας των επιστημών και της τεχνολογίας, με έδρα το τμήμα μεθοδολογίας, ιστορίας και θεωρίας των επιστημών - Πανεπιστήμιο Αθηνών).

β) *Εκδοτικοί οίκοι. Οι πανεπιστημιακές εκδόσεις.* Κάθε Πανεπιστήμιο δημοσιεύει με δικά του μέσα διδακτικές Σημειώσεις που εξυπηρετούν την εκπαιδευτική διαδικασία. Κάθε μάθημα συνοδεύεται, συνήθως, από διδακτικές Σημειώσεις. Συχνά, οι πανεπιστημιακές εκδόσεις δημοσιεύουν επιστημονικές επετηρίδες και άλλα έργα που συνήθως διακινούνται εκτός της αγοράς.

Τα ινστιτούτα και τα κέντρα ερευνών εκδίδουν κατά κανόνα συλλογές, πρακτικά συνεδρίων, έρευνες, δελτία κ.λπ.

Οι πανεπιστημιακές εκδόσεις διακινούνται ως επί το πλείστον από ιδιωτικούς εκδοτικούς οίκους. Οι οίκοι αυτοί δημοσιεύουν τα κυρίως πανεπιστημιακά συγγράμματα που διανέμονται στους φοιτητές. Σύμφωνα με το μοναδικό αυτό σύστημα, το σύνολο των φοιτητών λαμβάνει δωρεάν, πέραν των Σημειώσεων, όλα τα βιβλία που προτείνονται από τον διδάσκοντα και γίνονται τυπικά αποδεκτά από το τμήμα (σε αναλογία ενός ή δυο για κάθε μάθημα). Η πρακτική αυτή εγγράφεται στην επιλογή του κράτους να αναλάβει το σύνολο του κόστους της δημόσιας εκπαίδευσης, από την πρωτοβάθμια έως την πανεπιστημιακή. Έτσι, κάθε Πανεπιστήμιο συνάπτει συμβόλαια με τους εκδοτικούς οίκους που εξέδωσαν ή αναλαμβάνουν να δημοσιεύσουν τα συγγράμματα που προτείνονται από τους διδάσκοντες, με σκοπό να υποβοηθήσουν τη διδασκαλία των μαθημάτων ή τα σεμινάρια τους.

Προκειμένου να διαμορφωθεί μια σχετική εικόνα για το εύρος του εγχειρήματος αναφέρουμε την περίπτωση του Παντείου Πανεπιστημίου: το σύνολο των τίτλων (Σημειώσεις και βιβλία) που διανέμονται στους φοιτητές στη διάρκεια ενός έτους είναι κατά μέσο όρο 1200. Οι 750 από αυτούς αφορούν σε βιβλία, εκ των ο-

ποιών τα 580 έχουν γραφεί από Έλληνες και τα υπόλοιπα (170) είναι μεταφράσεις ξένων βιβλίων. Οι εκδοτικοί οίκοι που έχουν υπογράψει συμβόλαια με το Πάντειο ανέρχονται το 1996 σε 112. Οι 24 από αυτούς διανέμουν περισσότερους από πέντε τίτλους συγγραμμάτων, ενώ οι 17 διανέμουν έναν αριθμό τίτλων που ποικίλλει από 10 έως 50. Το παράδειγμα του Παντείου Πανεπιστημίου είναι από την άποψη αυτή αντιπροσωπευτικό του συνόλου των ελληνικών πανεπιστημιακών ιδρυμάτων. Η επιβάρυνση του κρατικού προϋπολογισμού από τη δωρεάν διανομή πανεπιστημιακών συγγραμμάτων και σημειώσεων ανέρχεται, το 1997, στο ποσό των 6 περίπου δισεκατομμυρίων δραχμών, το οποίο αν διετίθετο για τον εμπλουτισμό των βιβλιοθηκών των ΑΕΙ, οι τελευταίες θα ήσαν από τις πληρέστερες στον κόσμο.

Μεταξύ των εκδοτικών οίκων που ειδικεύονται στις κοινωνικές επιστήμες, συμπεριλαμβανομένης και της πολιτικής επιστήμης, οι σημαντικότεροι είναι οι εξής:

- Εκδόσεις Β. Παπαζήση.
- Εκδόσεις Α. Σάκουλα.
- Εκδόσεις Gutenberg.
- Εκδόσεις Νέα Σύνορα.
- Εκδόσεις Θεμέλιο.
- Εκδόσεις Εξάντας.
- Εκδόσεις Κριτική.
- Εκδόσεις Παρατηρητής.
- Εκδόσεις Πλέθρον.

Πρέπει να σημειωθεί ότι οι εκδόσεις έργων πολιτικής επιστήμης καταλαμβάνουν μια σημαντική θέση στο σύνολο των εκδόσεων που γίνονται στην Ελλάδα. Πολλοί εκδοτικοί οίκοι προσφέρουν συλλογές πολιτικών έργων. Ο αριθμός των μεταφράσεων έργων πολιτικής επιστήμης είναι από τους μεγαλύτερους στην Ευρώπη.

γ) Βιβλιοθήκες πολιτικής επιστήμης. Οι πανεπιστημιακές βιβλιοθήκες. Οι βιβλιοθήκες που είναι ειδικευμένες στις κοινωνικές επιστήμες και ιδιαίτερα στην πολιτική επιστήμη απαντώνται στα Πανεπιστήμια, στα ινστιτούτα και τα κέντρα ερευνών. Αναφέρουμε, μεταξύ άλλων, τις βιβλιοθήκες των:

- Παντείου Πανεπιστημίου.
- Εθνικού Πανεπιστημίου Αθηνών.
- Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.
- Πανεπιστημίου Κρήτης.

- Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.
- Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Καθώς και τις βιβλιοθήκες των:

- Ε.Κ.Κ.Ε.
- Εθνικού Κέντρου Δημόσιας Διοίκησης.
- Ε.Ι.Ε.
- Ε.Λ.Α.Μ.Ε.Π.
- Ι.Π.Α. (Πάντειο Παν/μιο).
- Ι.Δ.Ι.Σ. (Πάντειο Παν/μιο).
- Κέντρου Ευρωπαϊκού και Διεθνούς Δικαίου.

Οι «Εθνικές» και άλλες βιβλιοθήκες:

Αναφέρουμε ενδεικτικά τις:

- Εθνική Βιβλιοθήκη.
- Βιβλιοθήκη του Κοινοβουλίου.
- Βιβλιοθήκη της Ακαδημίας Αθηνών.
- Γεννάδειο Βιβλιοθήκη.
- μια σειρά από βιβλιοθήκες επιστημονικών ή πολιτιστικών θεσμών, οι οποίες επιδεικνύουν ένα αυξημένο ενδιαφέρον για την πολιτική επιστήμη (π.χ. η Μπενάκειος βιβλιοθήκη, οι βιβλιοθήκες του Γαλλικού Ινστιτούτου, του Ινστιτούτου Γκαίτε, του Βρετανικού Συμβουλίου, της Τραπεζής της Ελλάδος κ.λπ.)

4. Η κοινωνική ζήτηση της πολιτικής επιστήμης

Η κοινωνική ζήτηση πολιτικής επιστήμης είναι άνιση. Η παρουσία της πολιτικής επιστήμης είναι έντονη στο επίπεδο τόσο του πολιτικού συστήματος όσο και των ηγετικών στελεχών του δημόσιου τομέα και των ορθολογικά ειδικευμένων θεσμών. Συγχρόνως, το πρόβλημα της διεξόδου στον τομέα της εργασίας για τους πτυχιούχους τίθεται με ιδιαίτερη οξύτητα.

Η παρουσία της πολιτικής επιστήμης στο πλαίσιο του πολιτικού συστήματος μπορεί να αποδοθεί στην κυρίαρχη θέση που κατέχει η πολιτική στην Ελλάδα. Μια θέση που πήρε καταλυτικές διαστάσεις μετά την επέλαση των τηλεμέσων και τη θεσμική ενσωμάτωση της χώρας στο διεθνές σύστημα. Η δικτατορική παρέμβαση της περιόδου 1936-1941 έδειξε ότι ήταν εμφανής ο κεντρικός ρόλος που έπαιζε ήδη η Πάντειος Σχολή Πολιτικής Επι-

στήμης για την κατάρτιση των στελεχών του δημόσιου τομέα και στην εξέλιξη των ιδεών. Στη διάρκεια του ψυχρού πολέμου, η πολιτική επιστήμη θα υπηρετήσει κατά προτεραιότητα την προβληματική για ένα μεγαλύτερο δημοκρατικό άνοιγμα, ενώ στα μέσα περίπου της δεκαετίας του χίλια *εννιακόσια εβδομήντα* θα παρασυρθεί από την παλίνροια που προκάλεσε η δυναμική της αλλαγής.

Είναι γενικά αποδεκτό ότι η πολιτική επιστήμη –και οι συγγενείς κλάδοι– συνιστούν έναν προνομιακό χώρο επεξεργασίας και ανταλλαγής ιδεών, άμεσα συνδεδεμένων με την κοινωνική και πολιτική ζωή της χώρας. Έτσι μπορεί να εξηγηθεί η απήχηση της σημαντικής κατά τα άλλα δράσης της *Ελληνικής Εταιρείας Πολιτικής Επιστήμης* την περίοδο 1975-1980, ο ρόλος της *Παντείου Σχολής* (και μετέπειτα του *Παντείου Πανεπιστημίου*) ή της *Σχολής Νομικών και Πολιτικών Επιστημών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών*.

Άλλωστε, οι θεσμοί των κοινωνικών επιστημών εφοδιάζουν με πολιτικά και διοικητικά στελέχη το κράτος (πολιτικό προσωπικό, ιθύνοντες των μεγάλων δημόσιων οργανισμών, πολιτικοί σύμβουλοι, κ.λπ.). Ο σημερινός πρωθυπουργός της χώρας προέρχεται από το *Πάντειο Πανεπιστήμιο*, το οποίο έχει εισφέρει επίσης προέδρους της Πολιτείας κ.λπ.

Η ανάπτυξη του φαινομένου των τηλεμέσων οδήγησε την πολιτική επιστήμη να αντιπαρατεθεί με τη ζώσα καθημερινή επικαιρότητα, χωρίς ωστόσο να παραιτηθεί από την παραδοσιακή παρουσία της στον Τύπο. Τέλος, η ενσωμάτωση της χώρας στο διεθνές σύστημα (NATO, Συμβούλιο της Ευρώπης, ΟΟΣΑ κ.λπ.) και, από την 1/1/1981, στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε συνδυασμό με τη νέα διεθνή τάξη που προέκυψε από την κατάρρευση του σοβιετικού συνασπισμού, προκάλεσε μια σημαντική ζήτηση ειδικών στα *ευρωπαϊκά θέματα*, καθώς και για τις υποθέσεις των χωρών της *νοτιο-ανατολικής Ευρώπης*, της *πρώην Σοβιετικής Ένωσης*, της *Εγγύς Ανατολής* και, γενικά, για τις *διεθνείς σχέσεις*, τις *στρατηγικές σπουδές*, την *εξωτερική πολιτική*, τους *ευρωπαϊκούς θεσμούς* και τα ευρύτερα διεθνή ζητήματα.

Ο νέος ρόλος που εκλήθη να παίξει το κράτος στην εθνική και τη διεθνή σκηνή έθεσε με οξύτητα το ζήτημα της μεταρρύθμισής του. Η ζήτηση ειδικών στους *πολιτικούς* και τους *διοικητικούς θεσμούς*, καθώς και στις κρατικές πολιτικές, έμελλε να έχει επιπτώσεις στην ανάπτυξη σειράς κλάδων των κοινωνικών επιστημών, των οποίων το πολιτικό φαινόμενο αποτελεί βασική παράμετρο. Η

ίδρυση της *Εθνικής Σχολής Δημόσιας Διοίκησης* αποτελεί έκφραση της νέας αυτής πραγματικότητας.

Παρά το άνοιγμα του κράτους, των δημόσιων υπηρεσιών και του ιδιωτικού τομέα στις κοινωνικές επιστήμες, το πρόβλημα της εργασιακής διεξόδου των πτυχιούχων πολιτικής επιστήμης παραμένει. Έχει μεταξύ άλλων να αντιμετωπίσει τις ανορθολογικές όψεις ενός κράτους, τις οποίες η πολιτική τάξη αρνείται να απομολήσει ή, στην καλύτερη περίπτωση, αδυνατεί να αντιμετωπίσει. Προστίθεται η πληθώρα των πτυχιούχων, καθώς στους αποφοίτους των κρατικών πανεπιστημίων έρχονται να προστεθούν εκείνοι του εξωτερικού και του ιδιωτικού τομέα. Τέλος δεν πρέπει να αγνοείται το φαινόμενο της απόρριψης της εργασίας που συνοδεύει την προϊούσα μετάβαση στην τεχνολογική εποχή και θέτει με οξύτητα το γενικότερο ζήτημα της επανεκτίμησης της θέσης της εργασίας στην οικονομική διαδικασία³⁸.

Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια, η ζήτηση πολιτικών επιστημόνων υψηλής στάθμης αυξήθηκε: στα οπτικοακουστικά μέσα επικοινωνίας, στις εταιρίες δημοσκοπήσεων, στη δημόσια και την ιδιωτική εκπαίδευση, κυρίως στη δευτεροβάθμια³⁹, στη διαρκή επιμόρφωση⁴⁰, στα κέντρα έρευνας, στα γραφεία μελετών και παροχής συμβουλών, στις ειδικές (δημόσιες και ιδιωτικές) υπηρεσίες επί ευρωπαϊκών θεμάτων, στην περιφερειακή και την τοπική αυτοδιοίκηση, κ.λπ. Είναι προφανές ότι ευρισκόμεθα ενώπιον μιας ζήτησης που απαιτεί ολοένα και περισσότερο εξειδικευμένες γνώσεις, γεγονός που επιβεβαιώνει μια σημαντική μεταβολή στη φυσιογνωμία της κοινωνίας και του κράτους και, ασφαλώς, στη θέση της χώρας στη νέα τεχνολογική τάξη. Πρόκειται όμως για μια καμπή που βρίσκεται ακόμη αντιμέτωπη με το κυρίαρχο σύστημα και τις αντιστάσεις της ιθύνουσας, ιδίως πολιτικής και πνευματικής, τάξης της χώρας.

5. Η ευρωπαϊκή και η διεθνής συνεργασία

Η συμμετοχή της ελληνικής πολιτικής επιστήμης στη διεθνή συνεργασία παρουσιάζει ένα θετικό απολογισμό. Ωστόσο, σύμφωνα με τη γενικότερη τάση που χαρακτηρίζει την ελληνική κοινωνία, η ατομική δράση στο διεθνές πεδίο είναι κατά πολύ εντονότερη από εκείνη των θεσμών, συμπεριλαμβανομένης της ΕΕΠΕ.

Ο ελληνοισμός, μέσα από τη διασπορά και την κινητικότητα που τον διακρίνει, συμμετέχει δραστήρια στη διεθνή διαδικασία παρα-

γωγής και διακίνησης της σύγχρονης γνώσης στον τομέα της πολιτικής επιστήμης: ο Ρ. Μακρίδης, ο Ν. Πουλατζάς, ο Κ. Καστοριάδης και άλλοι, αποτελούν ορισμένα αντιπροσωπευτικά παραδείγματα, ενώ ιδίως στις ΗΠΑ η ελληνική πανεπιστημιακή κοινότητα είναι από τις πιο δραστήριες. Η διασπορά αυτή, ανεξάρτητα από τη σταδιοδρομία της σε άλλες χώρες, διατηρεί συχνά μια έντονη παρουσία στην εσωτερική επιστημονική και πνευματική ζωή, όπου καταλαμβάνει ορισμένες φορές μια διόλου ευκαταφρόνητη θέση στην έρευνα και την επεξεργασία ζητημάτων που αφορούν στο ελληνικό πρόβλημα.

Σε ό,τι αφορά τους θεσμούς που δραστηριοποιούνται στο πλαίσιο του νεοελληνικού κράτους, παρατηρείται μια σχετικά ενδιαφέρουσα, αν και ασυνεχής, παρουσία στα ευρωπαϊκά και τα διεθνή δρώμενα. Η ΕΕΠΕ είναι μέλος της IPSA και διατηρεί σχέσεις με ορισμένους διεθνείς θεσμούς. Οι πανεπιστημιακοί (τμήματα κ.λπ.) και ερευνητικοί θεσμοί (ιστιτούτα, κέντρα ερευνών κ.λπ.) εμφανίζονται πολύ πιο δραστήριοι στο διεθνές πεδίο με τις πρωτοβουλίες τους να επιδεικνύουν ένα σχετικά πλούσιο και εποικοδομητικό απολογισμό για τις κοινωνικές επιστήμες.

Οι Έλληνες πολιτικοί επιστήμονες εμφανίζονται στη διεθνή σκηνή με δημοσιεύσεις σε ξένα περιοδικά, σε συλλογικά έργα ή με μονογραφίες. Σε αυτούς συγκαταλέγεται και η καθόλου ευκαταφρόνητη συμβολή των νέων επιστημόνων που υποστηρίζουν τις διατριβές τους σε Πανεπιστήμια της αλλοδαπής.

Τέλος, η Ελλάδα συμμετέχει σε ορισμένους ευρωπαϊκούς επιστημονικούς θεσμούς, όπως το *Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο της Φλωρεντίας*, το *Κολέγιο της Μπρίζ* και το *Ινστιτούτο Δημόσιας Διοίκησης του Μάαστριχ*, ο διευθυντής του οποίου είναι Έλληνας⁴¹. Μια άλλη διάσταση που αποτελεί όχημα για διεθνή συνεργασία είναι οι διμερείς συμφωνίες ανταλλαγών και έρευνας, τις οποίες συνάπτει το ελληνικό κράτος με άλλες χώρες.

Οι ελληνικοί πανεπιστημιακοί θεσμοί και τα κέντρα έρευνας συνδέονται με το INTERNET. Ένα *Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών* (ΕΙΕ) προσφέρει μεγάλο εύρος υπηρεσιών, συνδέοντας τους Έλληνες επιστήμονες με περισσότερες από 1.400 τράπεζες εθνικών και διεθνών δεδομένων. Στο πλαίσιο αυτό, θεσμοί όπως το Πάντειο Πανεπιστήμιο διαθέτουν Wide Web Server, Internet Host, Internet Services (E. mail, FTP, Gopher, Telnet, Dial-Up Service, κ.λπ.), συμμετέχουν στο NORTH-STAR κ.λπ.

Διευθύνσεις E-mail των κυριότερων πανεπιστημιακών και ερευνητικών ιδρυμάτων:

- Πανεπιστήμιο Αθηνών: <http://www.uoa.gr>.
- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών: <http://www.aueb.gr>.
- Πάντειο Πανεπιστήμιο: <http://www.panteion.gr>.
- Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης: <http://www.auth.gr>.
- Πανεπιστήμιο Μακεδονίας: <http://www.it.uom.gr>.
- Πανεπιστήμιο Θράκης: <http://www.duth.gr>.
- Πανεπιστήμιο Κρήτης: <http://www.uch.gr>.
- Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων: <http://feidias.cc.uoi.gr:9030>.
- Πανεπιστήμιο Αιγαίου: <http://www.aegean.gr>.
- Υπουργείο Παιδείας: <http://www.ypepth.gr>.
- Εθνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης: <http://www.ekt.org.gr>.
- ΕΛΙΑΜΕΠ: eliamep@leon.nrcps.ariadne-t.gr.
- Ι.Π.Α.: ipa01@athena.compulink.gr.

Η συμμετοχή της Ελλάδας, και συγκεκριμένα της ελληνικής πολιτικής επιστήμης, στα ευρωπαϊκά προγράμματα παρουσιάζει ορισμένες ιδιαιτερότητες που αξίζει να μνημονευθούν. Διαπιστώνεται πρωταρχικά μια δυσαναλογία που ευνοεί τους Έλληνες φοιτητές. Η δυσαναλογία αυτή οφείλεται, κατά κύριο λόγο, στην περιορισμένη διάδοση της ελληνικής στον ευρωπαϊκό χώρο και επίσης, στην εξοικείωση των ελλήνων φοιτητών με τις ξένες γλώσσες. Είναι επίσης αληθές ότι το πρόβλημα αυτό εξισορροπείται εν μέρει από το γεγονός ότι οι ευρωπαίοι φοιτητές που έρχονται στην Ελλάδα επιλέγουν συχνά να συνδυάσουν τις σπουδές τους με την πραγματοποίηση μέρους του ερευνητικού τους προγράμματος. Στο επίπεδο της ανταλλαγής διδασκόντων, διατηρείται μια μεγαλύτερη ισορροπία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 15

Προγράμματα ERASMUS - Αριθμός συνεργαζόμενων ΑΕΙ

Θεσμός	
Τμήμα ΠΕ και ΔΣ, Πάντειο Παν/μιο	71*
Τμήμα ΠΕ και ΔΔ, Πανεπιστήμιο Αθηνών	33
Τμήμα Δ και Ε.Οι. και Σ. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας	5
Άλλα Τμήματα (κινητικότητας πολιτικής επιστήμης)	33
Σύνολο	142

* Επί συνόλου 125 ΑΕΙ για το σύνολο του Παντείου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 16

Προγράμματα ERASMUS - Κινητικότητας φοιτητών (1995-1996)

Θεσμοί	προς Αθήνα από Αθήνα	
Τμήμα ΠΕ και ΔΣ (Πάντειο Παν/μιο)	12	62
Τμήμα ΠΕ και ΔΔ (Παν/μιο Αθηνών)	3	8
Τμήμα Δ και Ε.Οι. και ΠΣ (Παν/μιο Μακεδονίας)	1	17
Άλλα τμήματα (κινητικότητας πολ. επ.)	?	18
Σύνολο	16	105

ΠΙΝΑΚΑΣ 17

Πρόγραμμα JEAN MONNET

Θεσμοί	MODULES E.	CHAIRES	COURS PERMANENTS
Τμήμα ΠΕ και ΔΣ (Πάντειο)	1	3	7
Τμήμα ΠΕ και ΔΔ (Αθήνα)	-	1	-
Τμήμα Δ και Ε.Οι. και ΠΣ (Μακεδονίας)	1	1	1
Σύνολο	2	5	8

ΠΙΝΑΚΑΣ 18

Κινητικό της ΔΕΠ και αριθμός συντονιζόμενων προγραμμάτων ERASMUS από ελληνικά τμήματα (πολιτικής επιστήμης)

Θεσμοί	Κινητικότητας ΔΕΠ	Προγρ. Erasmus συντονιζόμενα από ελλ. τμήμα πολ. επιστ.
Τμήμα ΠΕ και ΔΣ (Πάντειο)	2	3
Τμήμα ΠΕ και ΔΔ (Αθήνα)	-	-
Τμήμα Δ και Ε.Οι. και ΠΣ (Μακεδονίας)	-	1
Σύνολο	2	4

6. Ποιοτική ανάλυση και ιδιαιτερότητες της ελληνικής πολιτικής επιστήμης

6.1. Η μακρά πορεία της μετάβασης στη νεότερη εποχή. Η δύσκολη εναρμόνιση

Η επιστημονική προσέγγιση του πολιτικού φαινομένου στο ζωτικό χώρο του ελληνικού κοσμοσυστήματος συνάντησε σημαντικές δυσχέρειες λόγω των περιδινήσεων που προκάλεσε η βίαιη επαφή του με τις σταθερές του δεσποτικού κοσμοσυστήματος, δυτικού και ανατολικού τύπου και η νέα δυναμική των κοινωνιών που προέκυψαν από την έξοδο της Ευρώπης από τη φεουδαρχία. Η υπαγωγή της κεντρικής εξουσίας σε μια δεσποτική πραγματικότητα (στον οθωμανικό δεσποτισμό) θα έχει ως επακόλουθο τον περιορισμό της πνευματικής κίνησης και στη συνέχεια την ανασύνταξή της πάνω σε διαφορετικά θεμέλια και γεωγραφικό ορίζοντα. Στη διάρκεια της τελευταίας περιόδου, μέχρι τον 19ο αιώνα, η προβληματική των ελληνικών κοινωνιών στρέφει την προσοχή της στο πολιτειακό κεκτημένο του ελληνικού κοσμοσυστήματος και, κυρίως, στην *πόλη*, στις αγκυλώσεις που δημιουργούνται από την αναγκαστική συνύπαρξη με τον ασιατικό δεσποτισμό και στο πρόταγμα για την ανασύσταση του κεντρικού πολιτικού συστήματος πάνω σε κοσμοπολιτειακές βάσεις.

Η αποτυχία του προτάγματος αυτού και η δημιουργία ενός περιθωριακού κράτους εθνικού τύπου δημιούργησαν, στην αρχή, μια διχοτομία, η οποία κατέληξε πολύ γρήγορα στην προσαρμογή της *έννοιας της πολιτικής*, που ανέδειξε η κρατοκεντρική και εν συνεχεία οικουμενική (κοσμοπολιτειακή) διάσταση του ελληνικού κοσμοσυστήματος με θεμέλιο την *πόλη*, στις παραμέτρους του πολιτικού συστήματος της νέας κρατοκεντρικής κοινωνίας. Το σύστημα αυτό, αν και θα εισέλθει στην ανθρωποκεντρική τροχιά του ελληνικού κοσμοσυστήματος, θα παραμείνει τελικά εξαρτημένο από δύο θεμελιώδεις καταναγκασμούς: Ο πρώτος, συνάπτεται με την αφετηρία του και συνεπώς, με την προτεραιότητά του να υπερβεί τα ίχνη της *κοινωνίας υποκειμένων* φεουδαλικού τύπου και να ολοκληρώσει την κοινωνία πολιτών. Ο άλλος, αφορά στις δουλείες του επικοινωνιακού περιβάλλοντος που υπαγορεύονται από τη μεγάλη κλίμακα του θεμελιώδους πολιτειακού συντελεστή της νέας κρατοκεντρικής εποχής.

Η σταθερή ηγεμονία της πολιτικής στους κόλπους της νεοελληνικής κοινωνίας του κράτους-έθνους δε θα αποτρέψει ασφαλώς

την εξίσωση του πολιτικού φαινομένου με την πολιτική εξουσία ούτε την αναπόφευκτη άλλωστε καθυπόταξη των επιστημών της πολιτικής στις επιστήμες του κράτους-έθνους (στο δημόσιο δίκαιο, στην εθνοκεντρική ιστορία και οικονομία κλπ). Έτσι, παρά την ισχυρή παρουσία της κοινωνίας στην πολιτική ζωή, οι κοινωνικές επιστήμες και, συχνά, οι πραγματικότητες του τυπικού πολιτικού συστήματος, θα αναδεχθούν ως περίπου αυτονόητες τις αρχές της «νεωτερικότητας». Στο πλαίσιο αυτό, η επάνοδος της πολιτικής επιστήμης ήταν φυσικό να συνδυασθεί με την άρθρωση της προβληματικής της σε στενή συνάφεια με τις νέες κυρίαρχες παραδοχές, δηλαδή ως ομολογή του κράτους και στην καλύτερη περίπτωση, της πολιτικής εξουσίας.

Παρόλα αυτά, οι κληρονομίες του ελληνικού κοσμοσυστήματος είναι ευρέως υπεύθυνες για την ιδιαίτερη θέση όχι μόνον του πολιτικού συστήματος αλλά της επιστήμης της πολιτικής στην Ελλάδα.

Η σύγχρονη ελληνική πολιτική επιστήμη χαρακτηρίζεται από ένα υψηλό επίπεδο αυτονομίας στους τομείς της διδασκαλίας και της έρευνας. Ένα Πανεπιστήμιο κατά το ουσιώδες προσανατολισμένο στις επιστήμες της πολιτικής, δύο άλλα τμήματα και αρκετοί τομείς πολιτικής επιστήμης, στους οποίους προστίθεται σειρά συγγενών προς την πολιτική επιστήμη τμημάτων, τομέων, καθώς και ερευνητικών θεσμών, συνθέτουν ένα σύνολο που της εξασφαλίζουν μια αναμφίβολη αναγνώριση στο χώρο των κοινωνικών επιστημών.

Είναι αναμφίβολο ότι οι πραγματικότητες αυτές στην Ελλάδα εγγράφονται ολοένα και περισσότερο σε μια σχετική παραλληλία με τις εξελίξεις του σύγχρονου κόσμου. Για πρώτη φορά στο νεότερο πολιτικό σύστημα παρατηρείται μια ουσιαστική διεύρυνση του πεδίου της πολιτικής πέραν από τα περιορισμένα όρια του λεγόμενου δημόσιου χώρου. Το γεγονός αυτό εισάγει ήδη μια προβληματική ως προς την κυρίαρχη θέση του κράτους και εν προκειμένω της εξουσίας του, στο πολιτικό σύστημα, η οποία αποδέχεται πια με δυσκολία την αντίληψη που το θέλει ως κατεξοχήν, αν όχι μονοσήμαντο, εκφραστή του έθνους και του γενικού συμφέροντος. Η προοπτική μιας επανεκτίμησης της θέσης αυτής, την οποία υποβάλλει η ιδέα ενός κράτους *θεράποντος του πολιτικού συστήματος*, δημιουργεί τις προϋποθέσεις για μια αλλαγή των ρόλων στο πλαίσιο του πολιτικού γίνεσθαι και ιδιαίτερα της πολιτικής λειτουργίας του κοινωνικού σώματος. Τούτο σημαίνει ότι ο λαός αποκτά μια πολιτική διάσταση την οποία αφαιρεί από το έθνος καθώς μεταβάλλεται σε εσωτερικό συντελεστή του πολιτικού συστήματος. Η αρχή *«ένα έθνος, ένα κράτος, ένα πολιτικό*

σύστημα (ενιαίο ή μη)», η οποία, αφού συνέβαλε στη μετάβαση από το δεσποτικό στο ανθρωποκεντρικό κοσμοσύστημα, αποτέλεσε την αφετηρία ή τη νομιμοποιητική βάση για σημαντικές πολιτικές «αναστολές» (εθνικισμοί, ολοκληρωτισμοί, πολιτικοί καταναγκασμοί, κ.λπ.), έχει απολέσει στις μέρες μας μεγάλο μέρος από τον αρχικό της δυναμισμό. Η προοπτική υπέρβασης της αρχής αυτής αποκαλύπτει ασφαλώς τον αμφίβολο χαρακτήρα ορισμένων υποθέσεων που θεωρούνται ακόμη θεμελιώδεις, όπως αυτή της πολιτισμικής ή της πολιτικής μειονότητας.

Η διάσταση ανάμεσα στο τυπικό και το πραγματικό πολιτικό σύστημα, που καταγράφεται με σαφήνεια στα τέλη του 20ού αιώνα, θέτει ένα πολύ ευρύτερο ζήτημα από εκείνο του πολιτισμικού ή του πολιτικού πλουραλισμού, ο οποίος είτε αναπαράγει απλώς το κεντρικό πρότυπο στο τοπικό και το περιφερειακό επίπεδο είτε απλούστερα συνδυάζει την εξουσιαστική λογική του συστήματος με τις παραμέτρους των συσχετισμών ισχύος στο πλαίσιο της κοινωνίας πολιτών. Εγείρει κυρίως το μείζον πρόβλημα της μετάβασης από το δίλημμα μειονότητα/κυριαρχία στην ιδέα της πολιτικής αυτονομίας του κοινωνικού σώματος και, κατ' επέκταση, σε μια πολυσυστημική πραγματικότητα στο εσωτερικό του κράτους, στενά συνυφασμένη με την αναθεώρηση των θεμελίων που διέπουν τη σχέση κοινωνίας και πολιτικής.

Για την ελληνική κοινωνία, η εξέλιξη αυτή μπορεί να ερμηνευθεί ως η αρχή του τέλους μιας παρένθεσης, η οποία επιβλήθηκε στην πολιτική πράξη και συνακόλουθα στην πολιτική επιστήμη ως επακόλουθο της αναπόφευκτης, μετά από κάποια στιγμή, εναρμόνισης, του πολιτειακού της συστήματος με τις προδιαγραφές του βιούμενου την ίδια περίοδο σταδίου του εθνοκεντρικού συστήματος. Μια εναρμόνιση, ωστόσο, που χαρακτηρίστηκε ως παρεκκλίσιμη σε σχέση με τον ευρωπαϊκό «κανόνα», επειδή εισήγαγε από την πρώτη στιγμή αρχές όπως η καθολική ψηφοφορία, το σύστημα των «μετα-ταξικών» και, συνεπώς, «μετα-ιδεολογικών» κομμάτων, την άμεση «αντι-αντιπροσωπευτική» πολιτικοποίηση του κοινωνικού σώματος, στο πλαίσιο ενός ευρέος πολιτικού χώρου, διάχυτου στο κοινωνικό σώμα και ελάχιστα συμβατού με την ταύτιση του «δημοσίου» με το κράτος.

6.2. Το κεκτημένο της σύγχρονης πολιτικής επιστήμης

Σε ό,τι αφορά το σώμα του διδακτικού και του ερευνητικού προσωπικού στις κοινωνικές επιστήμες, διαπιστώνεται, πριν από

το τέλος του ψυχρού πολέμου, μια σημαντική ανάπτυξη. Το γεγονός αυτό αντικατοπτρίζεται στην αριθμητική αύξηση των μελών του διδακτικού και του ερευνητικού προσωπικού από τη μεταρρύθμιση του 1982, η οποία απελευθέρωσε την πανεπιστημιακή δυναμική, μέχρι τις μέρες μας. Για να επανέλθουμε στο παράδειγμα του Παντείου Πανεπιστημίου: ενώ το 1982 είχε 36 διδάσκοντες με την ιδιότητα του καθηγητή –και πράγματι ένα μοναδικό τμήμα με δύο κατευθύνσεις– σήμερα αριθμεί 178 καθηγητές και των τεσσάρων βαθμίδων με οκτώ τμήματα και πολυάριθμους τομείς στους οποίους δε συνυπολογίζονται οι βοηθοί κ.λπ. Το παράδειγμα του Παντείου είναι ευρύτατα αντιπροσωπευτικό του συνόλου του ελληνικού πανεπιστημιακού συστήματος και της ελληνικής έρευνας⁴².

Ο μέσος όρος ηλικίας των διδασκόντων και των ερευνητών μειώθηκε επίσης σημαντικά. Από εξήντα χρόνια περίπου που ήταν το 1982, σήμερα κυμαίνεται γύρω στα σαρανταπέντε. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει ότι οι κοινωνικές επιστήμες, και συγκεκριμένα οι περί την πολιτική επιστήμη κλάδοι, εμφανίζουν μια αδιαφιλονίκητη δυναμική. Συγχρόνως, μια νέα γενιά πολιτικών επιστημόνων, που αντιπροσωπεύει ένα αξιόλογο επιστημονικό κεφάλαιο, προετοιμάζεται ήδη να αναλάβει τη σκυτάλη.

Το σύνολο των μελών του διδακτικού και ερευνητικού προσωπικού γνωρίζει επαρκώς μια ξένη γλώσσα, ενώ εκείνοι που χειρίζονται τουλάχιστον δύο ξένες γλώσσες υπερβαίνουν το 72%. Παρατηρείται επίσης ότι το 86% των Ελλήνων διδασκόντων και ερευνητών έχουν πραγματοποιήσει μέρος ή το σύνολο των μεταπτυχιακών σπουδών τους (D.E.A., Master, Διδακτορικό) σε ένα ή περισσότερα ξένα Πανεπιστήμια (κατ' αρχήν, σε ευρωπαϊκά ή αμερικανικά). Πολλοί από αυτούς εργάστηκαν ως διδάσκοντες ή ως ερευνητές σε ξένα ιδρύματα πριν επιστρέψουν στην Ελλάδα ή διατηρούν στενή επιστημονική επικοινωνία (διδακτική ή ερευνητική) με ιδρύματα άλλων χωρών. Η διεθνής κινητικότητα ενθαρρύνεται σε σημαντικό βαθμό από την πανεπιστημιακή νομοθεσία. Κάθε μέλος ΔΕΠ δικαιούται εκπαιδευτική άδεια έξι μηνών για κάθε τρία χρόνια (ή ένα έτος για κάθε έξι χρόνια) υπηρεσίας, ενώ ο μισθός του διπλασιάζεται στην περίπτωση που επιλέξει μια διαμονή σε ξένο πανεπιστημιακό ίδρυμα.

Στους κόλπους της ελληνικής πολιτικής επιστήμης παρατηρείται μια τάση προς συγκρότηση ενδο-επιστημονικών ή κλαδικών «οικογενειών». Τούτο μαρτυρεί την ύπαρξη μιας δυναμικής προς την εξειδίκευση που ανταποκρίνεται στην κοινωνική ζήτηση. Ανα-

φέρουμε τις «οικογένειες» της εκλογικής κοινωνιολογίας και της κοινωνιολογίας της κοινής γνώμης, της πολιτικής ζωής, των μέσων επικοινωνίας, της συγκριτικής πολιτικής, της πολιτικής θεωρίας, των πολιτικών θεσμών, των κρατικών πολιτικών, των πολιτικών δυνάμεων (κομμάτων, ομάδων συμφερόντων, κοινωνικών κινημάτων), πολιτικής κουλούρας, δημόσιας διοίκησης, τοπικής και περιφερειακής αυτοδιοίκησης, διεθνών σπουδών (διεθνών οργανώσεων και διεθνών σχέσεων, στρατηγικών σπουδών, ευρωπαϊκών, βαλκανικών, αραβικών σπουδών) κ.λπ.

Το πολιτικό σύστημα του νεοελληνικού κράτους συγκεντρώνει ασφαλώς το κυρίως ενδιαφέρον της πολιτικής έρευνας. Εντούτοις, με αξιοσημείωτη εξαίρεση τις πολιτικές ιδέες, το παρελθόν που αναφέρεται στην περίοδο του ελληνικού κοσμοσυστήματος, δεν προκάλεσε ιδιαίτερα την προσοχή τους. Η περίοδος από την αρχαιότητα έως την οθωμανική εποχή αφέθηκε ουσιαστικά στους ιστορικούς, τους φιλόλογους και δευτερευόντως σε άλλες επιστήμες. *Η πολιτική επιστήμη αναπτύχθηκε σε τελευταία ανάλυση ως η επιστήμη του κράτους-έθνους.* Πράγμα που, εξάλλου, εξηγεί ευρέως τη μονοσήμαντη θέαση της ιστορίας του ελληνισμού από μια στενά εθνοκεντρική σκοπιά. Αρκεί να επισημανθεί ότι η πρώτη μη εθνοκεντρική συστηματική προσέγγιση των ελληνικών πολιτειακών θεμελίων της οθωμανικής περιόδου θα δει το φως μόλις το 1982, ενώ η σφαιρική προσέγγιση του ελληνισμού υπό το πρίσμα της κοσμοσυστημικής θεωρίας θα κάμει την εμφάνισή της δέκα χρόνια αργότερα.

Το μέρος των πολιτικών επιστημόνων που καταγίνεται με το διεθνές γίνεσθαι δεν είναι ευκαταφρόνητο: Ασχολείται ιδίως με την κίνηση των ιδεών από τη δυτικο-Ευρωπαϊκή Αναγέννηση μέχρι τη σύγχρονη εποχή, με το κοινωνικό και πολιτικό παράδειγμα άλλων χωρών (π.χ. με τις χώρες της νοτιο-ανατολικής Ευρώπης, της Εγγύς Ανατολής), και ιδίως με τη μελέτη του πολιτικού συστήματος των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Υπογραμμίζεται ως προς αυτό η σημασία του φαινομένου των μεταφράσεων στα ελληνικά ενός σημαντικού αριθμού έργων που αφορούν στις κοινωνικές επιστήμες και, εν προκειμένω, στην πολιτική επιστήμη. Το φαινόμενο αυτό, που υποστηρίζεται οπωσδήποτε από το σύστημα της δωρεάν διανομής των συγγραμμάτων στους φοιτητές, συμβάλλει ώστε η σχετική βιβλιογραφία να εμφανίζει έναν επαρκή και ισόρροπο χαρακτήρα.

6.3. Προς ένα νέο «παράδειγμα» πολιτικής επιστήμης

Η δυναμική επιστροφή της πολιτικής επιστήμης σε μια χώρα όπως η Ελλάδα, που βιώνει σχεδόν βασανιστικά την πραγματικότητα του περιορισμένου θεσμικού χώρου της πολιτικής στο Περιβάλλον του κράτους-έθνους, κάνει σχεδόν αυτονόητη την έγερση ζητημάτων τόσο ως προς την έννοια όσο και ως προς τη μέθοδο της προσέγγισης του πολιτικού φαινομένου. Η ανάδειξη ενός άλλου «παραδείγματος», πλάι στο κυρίαρχο «παράδειγμα» που αναπαράγει καταπόδας την εποχή του και την προβάλλει ως μοναδικό μη υποκείμενο σε σύγκριση εργαστήρι της πολιτικής επιστήμης, αποτελεί μια φυσιολογική συνέπεια.

Το κατεστημένο «παράδειγμα» εγγράφεται στην προοπτική της νεότερης πολιτικής επιστήμης, η οποία, όπως είδαμε, αντιλαμβάνεται το πολιτικό φαινόμενο σε συνάρτηση με την οργανωτική ή τη δομική του έκφραση στο πλαίσιο του κράτους-έθνους κατά το πρώτο μεταφευδαλικό του στάδιο. Η πολιτική έχει ως αντικείμενο την εξουσία διότι μόνη αυτή και οι συσχετισμοί ισχύος που αρθρώνονται γύρω της θεωρούνται ότι είναι δεκτικοί να παράγουν πολιτική. Και ως εκ τούτου, είναι αδιανόητη οποιαδήποτε άλλη δομική προσέγγιση του πολιτικού φαινομένου.

Το νέο «παράδειγμα», που εκκολάπτεται στο τμήμα πολιτικής επιστήμης του Παντείου Πανεπιστημίου, καταλογίζει στη νεότερη πολιτική επιστήμη ότι διαθέτει περιορισμένο εννοιολογικό και μεθοδολογικό βάθος, ρηχή συγκριτική προοπτική και μια στρατευμένη λογική αφετηρία, με σημείο αξιωματικής αναφοράς την αναγόρευση της εποχής της σε καθολικό πρότυπο. Η *εθνοκεντρική* αναγωγή του πολιτειακού φαινομένου παραμορφώνει καθολοκληρίαν τον ιστορικό ορίζοντα, ενώ συγχρόνως προβάλλει τη διαδικασία γένεσης του έθνους και της κοινωνίας πολιτών στη δυτική Ευρώπη ως μέτρον κρίσεως και αιτιότητα οικουμενικής εφαρμογής. Σημειώσαμε ήδη ότι, στο πλαίσιο αυτό, η ιστορία του *ελληνισμού* μεταλλάχθηκε σε *ιστορία της Ελλάδας* αντί της *ιστορίας ενός πλήρους κοσμοσυστήματος*. Η εισαγωγή της έννοιας του κοσμοσυστήματος απορρίπτει τη *γραμμική θεωρία* από κάθε προσέγγιση της μακράς ιστορικής διάρκειας, επειδή αποστερεί τη *συγκριτική προσέγγιση* από το ουσιαστικό της περιεχόμενο, που έγκειται στη *σχετική αναλογία* του κοινωνικού φαινομένου. Η *συγκριτική αναλογία* προτάσσει καταρχάς τη δημιουργία μιας *κοσμοσυστημικής τυπολογίας*. Ακολουθώντας, επιδιώκει τη διατύπωση μιας *τυπομορφικής υπόθεσης* σχετικά με την *εσωτερική εξέλιξη* ενός εκάστου κοσμο-

συστήματος. Τέλος, και σε συνάρτηση με τα προηγούμενα, η πολιτική επιστήμη θα μπορούσε να προσβλέψει στην επεξεργασία μιας γενικής θεωρίας της εξέλιξης και της τυπολογίας του κοινωνικού και του πολιτικού φαινομένου. Στην περίπτωση αυτή, το σημερινό στάδιο του ανθρωποκεντρικού κοσμοσυστήματος δεν αντιμετωπίζεται πλέον ως ένα πρότυπο αναφοράς και ολοκλήρωσης, αλλά ως ένα απλό ιστορικό συμβάν, μεταξύ των άλλων, το οποίο καλούμαστε να προσεγγίσουμε με όρους συγκριτικής αναλογίας.

Πράγματι, το «παράδειγμα» αυτό θεωρεί το νεότερο κρατικοκεντρικό σύστημα ως μια τυπολογική εξέλιξη του όλου ανθρωποκεντρικού κοσμοσυστήματος. Ο πρώτος τύπος ταυτίζεται με το κρατικοκεντρικό σύστημα της πόλεως, ο δεύτερος με το οικουμενικό σύστημα της κοσμοπολιτείας, ενώ ο τρίτος τύπος δεν αποτελεί παρά την προβολή τους στη μεγάλη κλίμακα του κράτους-έθνους. Από τη σκοπιά αυτή, τα πολιτικά συστήματα της πόλεως, όπως για παράδειγμα η δημοκρατία, δεν εγγράφονται σε μια περιορισμένη χρονική περίοδο της κρατοκεντρικής αρχαιότητας (5ος-4ος αι.). Αποτέλεσαν μια ταυτολογική σταθερά σε όλες τις φάσεις του ελληνικού κοσμοσυστήματος, στο περιβάλλον της πόλης, μέχρι τις παρυφές του 20ού αιώνα.

Η πρόσκληση που απευθύνει η αναλογική μέθοδος στο συγκριτικό διάβημα να αποδεσμευθεί από το «συγχρονικό» επιχείρημα και να αναπτυχθεί στο τυπολογικό πεδίο του συνολικού ανθρωποκεντρικού κοσμοσυστήματος και μάλιστα πέραν αυτού, επανεισάγει ουσιαστικά το ζήτημα του επανορισμού της έννοιας της πολιτικής. Απορρίπτει επομένως την κατεστημένη προσέγγιση της πολιτικής, συναρτώντας την έννοια της πολιτικής με την ίδια τη φύση της. Αποδέχεται ότι εγγενές προς την κοινωνία είναι το πολιτικό φαινόμενο ως τέτοιο και όχι η εξουσία ή ο καταναγκασμός. Η προβολή της υπόθεσης ότι το πολιτικό φαινόμενο δεν εμφανίζει μια μοναδική «όψη» στο συνολικό ιστορικό γίνεσθαι, διευρύνει δραματικά τη γνωσιολογική βάση και το πεδίο αναφοράς της πολιτικής επιστήμης. Με όρους προοπτικής, το ερώτημα αφορά στις συνθήκες υπό τις οποίες η κοινωνία μπορεί να υπερβεί την κυρίαρχη πολιτική εξουσία ή με άλλους λόγους την ιδιότητά της ως «κοινωνίας πολιτών», την οποία αντανακλά η φύση του πολιτικού συστήματος. Σε ποιο βαθμό, επομένως, μπορούμε να προσβλέψουμε στην εναλλακτική δυνατότητα της «πολιτικής κοινωνίας», το ανώτερο υπό μίαν έννοια στάδιο ανθρωποκεντρικής ολοκλήρωσης, ως εκ του γεγονότος ότι παραπέμπει, μεταξύ των άλλων σε ένα πολιτικό σύστημα, χαρακτηριστικό γνώρισμα του οποίου είναι

η καθολική ελευθερία, δηλαδή η διάχυση του πολιτικού στο κοινωνικό και συνακόλουθα η κατάλυση της πολιτικής εξουσίας;

Η θεμελιώδης υπόθεση του «παραδείγματος» αυτού αναγγέλλει μια ριζική επανεκτίμηση όλου του εννοιολογικού και μεθοδολογικού οπλοστασίου, και ταυτόχρονα την καθοριστική διεύρυνση του πεδίου της πολιτικής επιστήμης. Αμέσως, αντιπαρέρχεται τη γενικά αποδεκτή άποψη που τοποθετεί το νεότερο κοσμοσυστήμα σε ένα γραμμικό ορίζοντα σε σχέση με την ιστορία και ταυτίζει το δημοκρατικό πρόταγμα με το ακριβώς αντίθετό του, δηλαδή με το σύστημα κυρίαρχης εξουσίας. Συγχρόνως, καταλογίζει στην εθνοκεντρική σχολή ότι ορίζει ένα πολιτισμικό γεγονός, το έθνος, σε συνάρτηση με το συγκεκριμένο ρόλο του ως πολιτικού οχήματος της νεότερης κρατοκεντρικής συγκυρίας, αποκλείοντας τη σύνολη κοινότητα, το λαό, από το συστατικό του περιβάλλον, το πολιτικό σύστημα.

Στο επίπεδο της ελληνικής κοινωνικής επιστήμης, το εγχείρημα της εναρμόνισης των προσεγγίσεων του ελληνικού κοσμοσυστήματος και εννοείται των εσωτερικών πολιτειακών του παραμέτρων, με τις προδιαγραφές του εθνοκεντρικού κοσμοσυστήματος και ερμηνείας της νεοελληνικής πολιτικής σύμφωνα με τον σύγχρονο «κανόνα», αποτέλεσε βασική μέριμνα⁴³. Μια μέριμνα, που δεν είναι άσχετη με τις δυσκολίες τις οποίες συναντά το πολιτικό σύστημα ως προς την ενσωμάτωσή του στην εθνοκεντρική εκδοχή και στις προδιαγραφές του νεότερου κοσμοσυστήματος.

7. Συμπεράσματα

Μετά την οριστική πρόσδεση της ελληνικής κοινωνίας στις συνθήκες του νεότερου κοσμοσυστήματος, η ελληνική πολιτική επιστήμη έμελλε να προσαρμοσθεί, αναπόφευκτα, στις επιστημολογικές παραδοχές της νέας τάξης. Οι ιδιαιτερότητες της προσαρμογής αυτής, όσο σημαντικές κι αν υπήρξαν, δεν αναιρούν το γεγονός ότι η διερεύνηση του πολιτικού φαινομένου στην Ελλάδα καταχωρήθηκε όπως παντού ως αρμοδιότητα σε συγγενείς επιστημονικούς κλάδους (το δίκαιο, την ιστορία κλπ). Μια επιστήμη της πολιτικής δεν είχε λόγους ύπαρξης στο πλαίσιο του κράτους-έθνους, κατά το μεταφεουδαλικό στάδιο της τιμοκρατικής κοινωνίας ή και στην πρώτη φάση της κοινωνίας πολιτών. Έχοντας απορροφηθεί από το δημόσιο χώρο ή τουλάχιστον από την κρατι-

κή πολιτική εξουσία, το *πολιτικό φαινόμενο* δε θα μπορούσε να ελπίζει σε μια οριοθέτηση του πεδίου του έτσι ώστε να καλύπτει την περιοχή μιας επιστήμης διακριτής από τις επιστήμες του κράτους και της εθνοκεντρικής ενόρασης της εξέλιξης. Άλλωστε, στο μέτρο που το κοινωνικό σώμα δε διέθετε ούτε την απαραίτητη πολιτικοποίηση ούτε το καθεστώς του πολιτειακού εταίρου, η πολιτική πράξη δε συνιστούσε παρά εμμέσως μια υπόθεση της κοινωνίας και ως εκ τούτου ήταν μάλλον αδύνατο να διεκδικήσει τον δικό της επιστημονικό χώρο⁴⁴. Επομένως, η καθυστέρηση της πολιτικής επιστήμης και η σχετικά περιορισμένη πρόοδος που έχει να επιδείξει στις μέρες μας, συγκρίνεται με το κεκτημένο του ελληνικού κοσμοσυστήματος κι όχι με τις πραγματικότητες της εποχής μας, με τις οποίες είναι σαφώς εναρμονισμένη και τις αποδίδει με ακρίβεια.

Από την άλλη, η σταδιακή χειραφέτηση της πολιτικής επιστήμης, που άρχισε πριν από λίγα μόλις χρόνια, δεν έκαμε εφικτή την καλλιέργεια ενός δημιουργικού διαλόγου σχετικά με τις μείζονες επιλογές της ως προς την έννοια και το αντικείμενο του πολιτικού φαινομένου ή την προσφορότερη μέθοδο που θα της επέτρεπε να υπερβεί το περιβάλλον που τη γέννησε. Για αυτό, το ζήτημα της έννοιας και της μεθόδου αποκτά για την πολιτική επιστήμη, στο τέλος του αιώνα, μια αδιαμφισβήτητη προτεραιότητα. Είναι σαφές ότι εισερχόμαστε σε μια μεταβατική περίοδο που θέτει σε αμφισβήτηση τα ίδια τα θεμέλια της κοινωνίας πολιτών. Η μετάβαση από την *κοινωνική στην πολιτική εποχή*, που κάνει την εμφάνισή της συν τω χρόνω και στο βαθμό που το νεότερο κοσμοσύστημα εισέρχεται στην τεχνολογική του φάση, εγείρει το ζήτημα της επεξεργασίας κατάλληλων θεωρητικών εργαλείων που θα επιτρέψουν τη σύλληψη και κατανόηση των νέων φαινομένων. Στη θέση μιας επιστήμης που περιγράφει το *αντικείμενό* της με βάση τη *ζώσα πραγματικότητα*, αναδύεται στον ορίζοντα η υπόθεση μιας πολιτικής επιστήμης το *αντικείμενο* της οποίας ορίζεται με όρους καθολικής αναφοράς, *εγγενείς σε κάθε τύπο κοινωνίας*. Η πολιτική επιστήμη καλείται να ανιχνεύσει τις *διάφορες εκφάνσεις* που επενδύεται το «αντικείμενό» της, το πολιτικό φαινόμενο, ανάλογα με τη φύση και τη φάση του συνολικού κοσμοσυστήματος. Οι εκφάνσεις αυτές ποικίλουν κατά περίπτωση, από την ιδιωτική ή απόλυτη εξουσία έως την απλή και καθαρή πολιτική αυτονομία του κοινωνικού σώματος.

Η επισήμανση αυτή δεν έχει μόνο ρητορική αξία. Ως *υπόθεση εργασίας* επιτρέπει, αφενός, τη διερεύνηση του πολιτικού φαινο-

μένου μέσα στο συνολικό ιστορικό περιβάλλον, και αφετέρου, την αναζήτηση της βαθύτερης σημασίας των προσφάτων εξελίξεων που σηματοδοτεί η μετάβαση στην τεχνολογική εποχή. Συνεπώς, το έργο της πολιτικής επιστήμης, είτε πρόκειται για την ελληνική, την ευρωπαϊκή ή την παγκόσμια, δεν εστιάζεται πλέον σε μια απολογητική λειτουργία προς όφελος της μίας ή της άλλης μορφής εξουσίας ή στον όποιο συνωστισμό της πίσω από τις βραχυπρόθεσμες επιλογές της. Η πολιτική επιστήμη οφείλει, κυρίως, να εγερθεί υπεράνω της *μικρής ιστορίας* και να εναρμονίσει το βηματισμό της με τον «κανόνα» που απορρέει από τη *μακρά ιστορική διάρκεια*. Πράγμα που επιβεβαιώνει την άποψη ότι η πολιτική επιστήμη, πολύ περισσότερο από κάθε άλλο κλάδο των κοινωνικών επιστημών, δε θα ανακτήσει έναν ανοδικό δείκτη αξιοπιστίας εάν προηγουμένως δεν αποκτήσει ένα οικουμενικό γνωστικό αντικείμενο. Σε τελική ανάλυση η συζήτηση για το αντικείμενο της πολιτικής επιστήμης παραπέμπει σε ένα θεμελιώδες πρόβλημα ταυτότητας.

Σημειώσεις

1. Το *επικοινωνιακό σύστημα* ορίζεται από το σύνολο των παραμέτρων που παράγουν και αρθρώνουν το πεδίο της πολιτικής. Οι παράμετροι αυτοί είναι βασικά οι εξής: η *οικονομική*, που μορφοποιεί το κοινωνικό ως προς την ιδιαίτερη φύση του, η *πολιτειακή*, που καθορίζει τη χωρική κλίμακα του συνολικού πολιτικού φαινομένου, το «επικοινωνιακό» ή «μεντιατικό», που συνιστά το μέτρο και το όχημα της οριζόντιας και της κάθετης σύνθεσης του κοινωνικού σώματος στο πολιτικό επίπεδο. Το *πεδίο της πολιτικής* οροθετεί στην πραγματικότητα το χώρο της πολιτικής δυναμικής και της πολιτικής διαδικασίας.

2. Η έννοια της *χρηματιστικής οικονομίας* ορίζει το οικονομικό περιβάλλον που διακαθορίζεται ως προς τη φύση του από το «χρήμα», υπό την έννοια της συσσωρευμένης αξίας με μορφή κεφαλαίου. Συγκρινόμενη με την «οικονομία της αγοράς», που συνιστά μια μορφολογική έκφασή της, η έννοια της «χρηματιστικής οικονομίας» περιλαμβάνει την οικονομική διαδικασία στο σύνολό της, από την παραγωγή μέχρι την κατανάλωση. Από την άποψη αυτή, είναι εμφανώς ευρύτερη και αποτελεσματικότερη για μια τυπολογική κατηγοριοποίηση του οικονομικού φαινομένου, καθώς και για τη διατύπωση υποθέσεων που καθιστούν δυνατή από τη σκοπιά της επιστήμης τη διερεύνηση των σχέσεών της με το κοινωνικό και το πολιτικό.

3. Η *πόλις* δεν μπορεί να ιδωθεί σαν ένα φαινόμενο απλής αυτονο-

μίας ή αυτοδιοίκησης, αλλά ως ένας τύπος *ολικής ή κρατικής κοινωνίας* που καλείται να συγκριθεί, για παράδειγμα, με το κράτος-έθνος. Η πόλις υπήρξε ο πολιτειακός πυρήνας του ελληνικού κοσμοσυστήματος, δηλαδή ενός ανθρωποκεντρικού συστήματος που εδράζεται στη μικρή κλίμακα, εν αντιθέσει προς το κράτος-έθνος που αποτελεί τον πολιτειακό πυρήνα του νεότερου κοσμοσυστήματος και αναπτύσσεται σε επίπεδο μεγάλης κλίμακας. Ο κρατοκεντρικός τύπος του ελληνικού κοσμοσυστήματος, που διαρκεί έως τον 4ο π.Χ. αιώνα (με εξαίρεση τη Δύση, όπου κυριαρχεί μέχρι τη ρωμαϊκή κατάκτηση), υπήρξε εξαιρετικά σύνθετος, δεδομένου ότι απετελέσθη από περισσότερες από 3.000 ανεξάρτητες πόλεις-κράτη και ενσωμάτωσε στο περιφερειακό του περιβάλλον ευρύτατες περιοχές που ανήκαν σε άλλους τύπους κοσμοσυστημάτων, από την ευρωπαϊκή ήπειρο έως τα όρια του γνωστού τότε ασιατικού και αφρικανικού κόσμου.

4. Ως ολικό σύστημα, η κοσμοπολιτεία καλύπτει την περίοδο από τον Αλέξανδρο μέχρι το τέλος του Βυζαντίου. Ωστόσο, τα θεμέλια του (ο οικουμενισμός, το σύστημα της πόλης, η χρηματιστική κ.α) θα διαρκέσουν έως το κατώφλι του 20ού αιώνα, βλ. σχετικά, G. Contogeorgis, *Histoire de la Grèce*, Paris, 1992. Του ιδίου, «La politique locale entre la tendance centralisatrice de l' Etat grec et la dynamique communautaire: administration ou autonomie locale (et régionale?)», *Pole Sud*, 3/1995: *Η δημοκρατία, από την πόλη-κράτος στην τεχνολογική κοινωνία*, Αθήνα, 1991.

5. Μακράν του να υιοθετούμε τη σχετική προσέγγιση του A. Gramsci, ο οποίος ταυτίζει την «πολιτική κοινωνία» με το κράτος, θεωρούμε ότι η έννοια της «πολιτικής κοινωνίας» προσιδιάζει στον τύπο κοινωνίας που εισάγει την ελευθερία ως συνολική συνιστώσα της ανθρωπίνου όντος. Η «κοινωνία πολιτών» περιλαμβάνει κατ' ουσίαν τις ατομικές και κοινωνικές ελευθερίες καθώς και ορισμένα στοιχειώδη πολιτικά δικαιώματα, ενώ η πολιτική ελευθερία απουσιάζει εντελώς. Η «πολιτική κοινωνία» αντιθέτως περιλαμβάνει το κεκτημένο της κοινωνίας πολιτών, το οποίο εμπλουτίζει με συνολικότερες προσλήψεις της κοινωνικής ελευθερίας και με την πολιτική ελευθερία. Έτσι, η είσοδος στην πολιτική κοινωνία, η οποία αποτελεί μεταγενέστερο στάδιο συγκριτικά με την κοινωνία πολιτών, προϋποθέτει, στο κοινωνικό, την απόρριψη και εν πολλοίς την απαξία της εργασίας, ενώ στο πολιτικό, προαναγγέλλει τον μαρασμό της κυρίαρχης κρατικής εξουσίας και την καθόλου διάχυση του πολιτικού στο κοινωνικό. Βλ. G. Contogeorgis, «Pour une approche nouvelle de la démocratie antique et moderne», στο G. Haarscher, Mario Telo (επιμ.), *Après le communisme*, Βρυξέλλες, 1993 (ελλ. μτφ., 1997).

6. Η περίοδος αυτή πρέπει να θεωρηθεί ως η αρχή της διαδικασίας που κατέληξε στην αναγέννηση του ελληνικού ανθρωπισμού και ακολούθως στην ευρωπαϊκή αναγέννηση. Πράγματι, το κίνημα του ελληνικού ανθρωπισμού, αφού μεταφέρθηκε στη βυζαντινή Ιταλία, διαδόθηκε σύντομα στο σύνολο της ευρωπαϊκής ηπείρου, υπενθυμίζοντας έτσι τους

οργανικούς δεσμούς και την τυπολογική ενότητα του ανθρωποκεντρικού κοσμοσυστήματος στο σύνολό του. Βλ. G. Contogeorgis, *όπ.παρ.*, του ιδίου, «Η ενότητα του ελληνικού ανθρωπισμού. Από το βυζαντινό στο νεοελληνικό ανθρωπισμό», στο *Αφιέρωμα στον Αντώνη Αντωνακόπουλο*, Αθήνα, 1997.

7. Το Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης υπήρξε ο διάδοχος των αρχαίων Σχολών των Αθηνών, της Αλεξάνδρειας, κ.λπ. Αποτέλεσε το πρότυπο του νεότερου Πανεπιστημίου, ως εκ του γεγονότος ότι ενέπνευσε το εκκλησιαστικό μεσαιωνικό Πανεπιστήμιο. Σε αντίθεση όμως με το «δυτικό» Πανεπιστήμιο, η πανεπιστημιακή διδασκαλία κατά τη βυζαντινή φάση του ελληνικού κοσμοσυστήματος υπήρξε μέχρι τέλους κοσμική και προοριζόταν να εξυπηρετήσει το «κοινό», τον πολιτικό χώρο του κράτους και της κοινωνίας. Τα προγράμματα σπουδών του Πανεπιστημίου και των λοιπών Σχολών του Βυζαντίου είχαν έναν διεπιστημονικό περιεχόμενο: το δίκαιο, η φιλοσοφία, η ιστορία, κ.λπ. συνδυάζονται γενικά με την προσέγγιση του πολιτικού συστήματος (το *πολίτευμα*), το θεσμικό του πλαίσιο, τους φορείς του (τις αρχές, τις ενδιάμεσες δυνάμεις, το πολιτικά χειράφετο κοινωνικό σώμα), την εσωτερική πολιτική ζωή, την εξωτερική πολιτική, τις κρατικές πολιτικές. Η Εκκλησία, από την πλευρά της, διατηρεί τις δικές της Σχολές για την κατάρτιση των στελεχών της.

8. Η έννοια του «κοσμοσυστήματος» ορίζει μια καθολική ολότητα με κοινά οργανικά θεμέλια και ορίζουσες (π.χ. τις παραμέτρους του επικοινωνιακού συστήματος) που συγκροτούν στο σύνολό τους μια σφαιρική και αυτάρκη ενότητα, το *σύστημα ενός πλήρους κόσμου*. Το ανθρωποκεντρικό κοσμοσύστημα, στις διάφορες μορφές του, αντιπαραβάλλεται με άλλα κοσμοσυστήματα, όπως για παράδειγμα με το δεσποτικό κοσμοσύστημα, τυπολογική έκφανση του οποίου είναι η ιδιωτική και η κρατική φεουδαρχία. Βλ. Κοντογιώργης, *όπ.παρ.* Επίσης, *Κοινωνία και πολιτική*, Αθήνα, 1991 και, «La politique locale entre la tendance centralisatrice de l'Etat grec et la dynamique communautaire», *όπ.παρ.*

9. Κάνουμε τη διάκριση αυτή προκειμένου να επισημάνουμε ότι το ελληνικό κοσμοσύστημα ενσωμάτωσε κατά καιρούς περιοχές και λαούς πέραν από τις ελληνικές κοινωνίες. Οι πόλεις της ιταλικής χερσονήσου στην πραγματικότητα δεν απομακρύνθηκαν ποτέ εντελώς από το ελληνικό κοσμοσύστημα, παρά το γεγονός ότι μέχρι τον βυζαντινό 12ο αιώνα, κατείχαν σ' αυτό μια περιφερειακή θέση καθώς είχαν περιέλθει σε ένα καθεστώς φεουδαρχίας. Η αποδυνάμωση της βυζαντινής κοσμοπολιτείας και η συνακόλουθη ανεξαρτητοποίησή τους, όπως και πολλών άλλων αλλού, δεν τις θέτει εκτός των ορίων του ελληνικού κοσμοσυστήματος. Η εξέλιξη αυτή, που αποκαλύπτει μάλλον μια τάση προς την αναβίωση του κρατικοκεντρικού του χαρακτήρα με θεμέλιο την πόλη, συμπίπτει με μια διαδικασία μετατόπισης του κέντρου βάρους προς τη δύση ως αποτέλεσμα της πίεσης που ασκήθηκε στο Βυζάντιο από τον οθωμανικό δεσπο-

τισμό και τη βίαιη παρέμβαση της δυτικο-ευρωπαϊκής φεουδαρχίας. Πράγματι, οι συνθήκες αυτές είναι εκείνες που οδήγησαν τους περισσότερους έλληνες εκπροσώπους του βυζαντινού ανθρωπισμού να μετακινηθούν προς ένα χώρο περισσότερο οικείο, όπως αυτός των ιταλικών πόλεων.

10. Με την άλωση του Βυζαντίου, το Πανεπιστήμιο και οι Σχολές που λειτουργούσαν προηγουμένως γνώρισαν την ίδια τύχη με τους άλλους θεσμούς της κοσμοπολιτείας. Ωστόσο, ένα μέρος των βυζαντινών στοχαστών θα περιστοιχίσουν το οικουμενικό πατριαρχείο –το οποίο θα μετατραπεί από καθαρά εκκλησιαστικό θεσμό, σε καταφύγιο της ελληνορθόδοξης κουλτούρας και σε βασικό όχημα της ελληνικής επιρροής στον ορθόδοξο κόσμο– και θα συγκροτήσουν στο Φανάρι την εστία μιας σημαντικής για το συνολικό κοσμοσύστημα πνευματικής ζωής. Όμως, η πρώτη σχολή του πατριαρχείου, η προάγγελος της «Μεγάλης Σχολής» της Κωνσταντινούπολης –και πράγματι, ο πρώτος ελληνικός πανεπιστημιακός θεσμός μετά την Άλωση– θα ιδρυθεί το 1556. Οι θητείες των πατριαρχών Ιερεμιά Β' (1572-95) και Κύριλλου Λούκαρη (στην Αλεξάνδρεια από το 1602-1612 και εν συνεχεία στην Κωνσταντινούπολη), υπήρξαν από τις δυνατές στιγμές της πνευματικής αναγέννησης του ελληνισμού. Μεταξύ των στοχαστών που προσκαλούνται από τον Λούκαρη στην αυλή του πατριαρχείου είναι ο Αθηναίος αριστοτελικός φιλόσοφος Θεόφιλος Κορυδαλεύς (1560-1646). Εντούτοις, την ευθύνη του εκπαιδευτικού συστήματος στο σύνολό του θα εξακολουθήσουν να έχουν οι κοσμικές αρχές του συστήματος των πόλεων και των παριστρίων ηγεμονιών. Μια σειρά από σχολές πανεπιστημιακού επιπέδου θα κάμουν την εμφάνισή τους στον ζωτικό χώρο του ελληνικού κοσμοσυστήματος, κατά την περίοδο που ακολουθεί, από τη Μικρά Ασία και τη βαλκανική χερσόνησο έως ορισμένες περιφερειακές κοινότητες του ελληνισμού, οι οποίες θα ολοκληρώσουν την ανάπτυξή τους κατά τον 18ο και τις αρχές του 19ου αιώνα.

11. Βλ. Γ. Κοντογιώργη, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτονομία. Οι ελληνικές «κοινότητες» της τουρκοκρατίας*, Αθήνα, 1982.

12. Στη διάρκεια της περιόδου αυτής, η οποία αρχίζει περί τα μέσα του 19ου αιώνα, η προσέγγιση του πολιτικού φαινομένου συγκεντρώνει το μέγιστον ενδιαφέρον ενός σημαντικού αριθμού ελλήνων στοχαστών, μεταξύ των οποίων οι Ι. Μοισιόδαξ, Δ. Καταρτζής, Α. Κοραής, ο Ανώνυμος, οι εκπρόσωποι της φαναριωτικής σχολής, κ.λπ. Τα έργα τους και επίσης πολλών άλλων, αποτελούν μέρος του συνολικού corpus που αποτέλεσε τον προάγγελο της νεότερης πολιτικής σκέψης και ανάλυσης.

13. Βλ. Γ. Κοντογιώργη «La politique locale entre la tendance centralisatrice de l' Etat grec et la dynamique communautaire: administration ou autonomie locale (et regionale)?», *όπ.παρ.*

14. Αυτό σημαίνει, πράγματι, ότι για την ελληνική κοινωνία, τη στιγμή της δημιουργίας του νέου τύπου κράτους, συνέρεαν οι ατομικές και κοι-

ωνικοπολιτικές προϋποθέσεις της ιδιότητας του πολίτη (η *πολιτειότης*). Στη διάρκεια της προηγούμενης περιόδου, τα ανθρώπινα δικαιώματα και η ιδιότητα του πολίτη δεν απασχόλησαν το άτομο ως μέλος του συστήματος της αυτόνομης πόλης, αλλ' αποκλειστικά τη σχέση του με το κεντρικό κράτος. Συνεπώς, η έννοια της *πολιτειότητας*, με την έννοια του *πολίτη-μέλους* του πολιτικού συστήματος κι όχι του απλού μέλους του κράτους, δεν χρειαζόταν να «εφευρεθεί» ή να «διδασχθεί» στο ελληνικό κοινωνικό σώμα υπό το κράτος-έθνος, αλλά να του αναγνωρισθεί στη στοιχειώδη του μορφή, που προέβλεπε η νέα τάξη την οποία ανέδειξε η μετα-φεουδαλική εποχή των χωρών της νεότερης πρωτοπορίας. Για το λόγο αυτό, το τιμοκρατικό σύστημα και στη συνέχεια, η καθολική ψηφοφορία, που δικαίως η Ευρώπη καταχώρησε ως μεγάλη πρόοδο, στο νεοελληνικό κράτος το μεν πρώτο απερρίφθη εξ αρχής η δε δεύτερη αποτέλεσε μια απλώς αυτονόητη πραγματικότητα.

15. Το τέλος των κοινωνικών ιδεολογιών και των ταξικών κομμάτων στο νεότερο κόσμο τοποθετείται γύρω στη δεκαετία του 1980, λιγότερο από έναν αιώνα από την εισαγωγή της καθολικής ψηφοφορίας και περισσότερο από έναν αιώνα αφότου εμφανίσθηκαν στο πλαίσιο του νεοελληνικού κράτους.

16. Εκτιμάται ότι ακόμα και στις μέρες μας, το ελληνικό κοινωνικό σώμα «καταναλώνει» τρεις και πλέον φορές περισσότερη πολιτική από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Βλ. D. Hatzistratis, *La nouvelle importance du paysage audiovisuel sur le jeu politique grec. Le cas des elections legislatives du 10 octobre 1993*, Bruxelles, 1994, και G. Contogeorgis, *Μέσα επικοινωνίας και πολιτική*, Αθήνα, 1996.

17. Από την άποψη αυτή, οι δικτατορίες του Ι. Μεταξά (1936-1940) και των συνταγματαρχών (1967-1974) πρέπει να θεωρηθούν, στο σύνολο του ελληνικού πολιτικού συστήματος, ως παρενθέςεις, οφειλόμενες σε εξαιρετικές συνθήκες, ευρέως εξωγενείς και όχι ως ένα μεταβατικό στάδιο προς τη λεγόμενη αντιπροσωπευτική δημοκρατία, κατά το παράδειγμα των φασισμών του μεσοπολέμου ή της Ισπανίας και της Πορτογαλίας. Βλ. σχετικά Γ. Κοντογιώργη, «Η ιδεολογία της 4ης Αυγούστου», *Το Βήμα των κοινωνικών επιστημών*, 22/1997.

18. Και πιο συγκεκριμένα, στο ενδιαφέρον να συμβάλουν στη συζήτηση που διεξήγηση σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες για τη σχέση ανάμεσα στο νεότερο και το αρχαίο ελληνικό «έθνος». Η σχέση αυτή, στις συνθήκες του 19ου αιώνα, προϋπέθετε αναγκαστικά την απόδειξη της αδιάλειπτης φυλετικής συνέχειας της μίας και αδιαίρετης ελληνικής κοινωνίας.

19. Εκείνο που χαρακτηρίζει το δημόσιο δίκαιο τον 19ο αιώνα είναι ότι τοποθετείται ανάμεσα στο καθαρό δίκαιο και την πολιτική επιστήμη. Με το δημόσιο δίκαιο, προσεγγίζεται το θεσμικό πλαίσιο του κράτους, το συνταγματικό σύστημα και η διοικητική οργάνωση, συμπεριλαμβανομένης και της τοπικής αυτοδιοίκησης. Με την πολιτική επιστήμη, διερευ-

νάται το πεδίο της πολιτικής, είτε αυτό εντοπίζεται στο επίπεδο του κράτους είτε στην κοινωνία. Για το λόγο αυτό, πέραν από τα έργα συνταγματικού και διοικητικού δικαίου ή σχετικά με την αυτοδιοίκηση, η πολιτική διάσταση των οποίων είναι αδιαμφισβήτητη, εντοπίζεται ένα μεγάλο φάσμα μελετών του πολιτικού φαινομένου *stricto sensu* και συχνά πραγματικά πολιτικά μανιφέστα, γραμμένα συνήθως από ειδικούς του δημοσίου δικαίου, που έχουν ως αφετηρία την ανάλυση και την κριτική του ελληνικού πολιτικού συστήματος: τη μοναρχία, την κομματοκρατία, την πολιτική δυναμική, τη λειτουργία του συγκεντρωτικού κράτους, κ.λπ. Πολλοί από αυτούς δεν διστάζουν μάλιστα να παρέμβουν ευθέως στην πολιτική ζωή. Στο ιδιαίτερα πολυειδές αυτό ρεύμα ανήκουν μεταξύ άλλων οι Ν. Μοσχοβάκης, Π. Αργυρόπουλος, Θ. Φλογαίτης, Ν. Φιλάρετος, Τ. Φιλήμων, Ν. Ι. Σαρίπολος, Ν. Παπαδούκας, Δ. Κυριακός, κ.λπ. Από την άλλη, το ρεύμα αυτό συνδέθηκε εξολοκλήρου με την ιδέα του κράτους-έθνους. Το πρόταγμα ενός συγκεντρωτικού κράτους υποστηρίχτηκε στην πραγματικότητα με θέρμη διότι εναρμονίζονταν με τη ρητορική της εθνικής ολοκλήρωσης και τη φύση της κεντρόφυγης δυναμικής της ελληνικής κοινωνίας. Μιας δυναμικής που παρέπεμπε, όχι σε ένα σύστημα που είχε απορρίψει η εθνική συνείδηση (όπως η φεουδαρχία στη δυτική Ευρώπη), αλλά στο σύστημα της πόλης που αποτέλεσε το όχημα της ατομικής, κοινωνικής και πολιτικής αυτονομίας του κοινωνικού σώματος. Έτσι, το πρόταγμα για την τοπική αυτοδιοίκηση που υποστηρίζεται από θεράποντες του δημοσίου δικαίου αντανακλά απλούστατα την αντίσταση της κοινωνίας απέναντι στη συγκεντρωτική δυναμική που αποσκοπούσε ουσιαστικά στην ελαχιστοποίηση της ιδιότητας του πολίτη στον πρωτόλειο ρόλο του εκλογέα, χειραγώγημα της κομματοκρατίας και της κρατικής εξουσίας. Ορισμένοι άλλοι, θα παρακάμψουν το στενό πλαίσιο της ακαδημαϊκής κοινότητας, επιχειρώντας να συνδυάσουν την κοινωνικοπολιτική δράση με την ανάλυση του πολιτικού φαινομένου και τη θεωρία των ιδεών (Πλάτων Δρακούλης, Στ. Καλλέργης, κ.λπ.).

20. Παρά την σημαντική επιρροή του γερμανικού θετικισμού που αντιπροσωπεύεται κυρίως από τον Γ. Αγγελόπουλο και τον Ν. Ν. Σαρίπολο. Εξάλλου, η ιδέα μιας πανεπιστημιακής Σχολής Πολιτικής Επιστήμης βρίσκεται στο πρόσωπο του Γ. Αγγελόπουλου έναν νέο υποστηρικτή. Βλ. Σπ. Φλογαίτη, *Θεμελιώδεις έννοιες διοικητικής οργάνωσης*, Αθήνα, 1982.

21. Πρέπει να επισημάνουμε ότι ακόμα και μετά την εξαφάνιση του ελληνικού κοσμοσυστήματος, τα βασικά ιδεολογικά και πολιτειακά στοιχεία του (το συνοδικό αντιπροσωπευτικό σύστημα εναντίον της κυρίαρχης ή/και απόλυτης μοναρχίας, η ανθρωποκεντρική και φιλελεύθερη προσέγγιση του κοινωνικού, η πολιτειακή αυτονομία των πολιτισμικών και κοινωνικών συνόλων, κ.λπ.) επιβιώνουν, κατά το μάλλον ή ήττον, στο πλαίσιο της ορθόδοξης Εκκλησίας, η οποία αποτελεί από τη σκοπιά αυτή ένα ενδιαφέρον παράδειγμα για την πολιτική επιστήμη. Βλ. G. Contogeorgis, *Histoire de la Grèce*, Παρίσι, 1992.

22. Η παρέμβαση του Θρόνου αφορούσε κυρίως στον εξωτερικό προσανατολισμό της χώρας με προεκτάσεις στην εφαρμογή της συνθήκης των Σεβρών. Οι συνέπειες θα γίνουν εξίσου αισθητές στο πολιτικό και ιδιαίτερα στο κομματικό σύστημα.

23. Με την αξιοσημείωτη εξαίρεση πολλών διανοουμένων και επιστημόνων, πολλοί από τους οποίους θα πάρουν αποστάσεις από το δίκαιο προσεγγίζοντας το πολιτικό φαινόμενο με τα εργαλεία της κοινωνιολογίας (π.χ. οι Δημ. Δανιηλίδης, Ευάγγ. Λεμπέσης, Ν. Καζάζης, Γ. Σκληρός, Α. Ελευθερόπουλος, Ιωάν. Συκουτρής, Περ. Γιαννόπουλος, κ.λπ.). Βλ. επίσης παραπάνω σημ. 19.

24. Παραπέμπουμε για παράδειγμα στον Ευάγγ. Λεμπέση ο οποίος, αφού υποστήριξε τη διδακτορική του διατριβή με τίτλο *Η κοινωνιολογία του ελληνισμού* (1927), δημοσιεύει τα μαθήματα που παρέδιδε στην Πάντειο Σχολή (1931) με αντικείμενο την *Πολιτική κοινωνιολογία*. Ο Λεμπέσης είναι ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της κοινωνικής επιστήμης στη νεώτερη Ελλάδα, αυτός που επανέφερε την πολιτική επιστήμη υπό στενή έννοια στο περιβάλλον του νεοελληνικού κράτους. Μεταξύ των έργων του αναφέρονται τα: «Κριτική της κοινής γνώμης» (1929), «Κόμματα και τάξεις», «Οι παράγοντες των γερμανικών εκλογών», «Σύγχρονα προβλήματα του καπιταλισμού», «Κοινωνία και κράτος», «Κομμουνισμός», «Βενιζέλος, κοινωνικοψυχολογική μελέτη», «Οαντι-βενιζέλος, κοινωνικοψυχολογική μελέτη», «Το νέον Ρωσικόν Σύνταγμα», «Βενιζελισμός και αριστερισμός», «Κοινωνία και κοινότης του F. Toennies», «Η τεραστία σημασία των βλακών εν τω συγχρόνω βίω» (1942), «κοινωνιολογία του τύπου» (1944), «Η επαναστατική μάζα» (1945), κ.ά. Επισημαίνεται επίσης ένα πλήθος λημμάτων που έγραψε ο ίδιος για το *Λεξικόν κοινωνιολογίας και πολιτικής των «Συνόρων»*, των οποίων το μεγαλύτερο μέρος αφορά στην καθαρά πολιτική επιστήμη. Υπήρξε τέλος Διευθυντής και εκδότης της *Κοινωνιολογικής Επιθεώρησης*.

25. Εξ ου και το όνομα της Σχολής «Πάντειος». Η διαθήκη του Αλέξανδρου Πάντου συντάχθηκε ήδη το 1915 και εξέφραζε σε αυτήν ρητώς την επιθυμία να δημιουργηθεί *Σχολή Πολιτικών Επιστημών* προκειμένου οι ελληνόπαιδες να σπουδάζουν όπως αυτός τις πολιτικές επιστήμες. Η πρώτη σχολή ιδρύθηκε από τον κύπριο πολιτικό Γεώργιο Φραγκούδη, ο οποίος για το σκοπό αυτό δημιούργησε την εταιρεία «εκπαιδευτική αναγέννηση», το 1924. Κατ' αυτόν, σκοπός της Σχολής όφειλε να είναι «η διαπαιδαγώγησις του Ελληνικού Έθνους και η οργάνωσις του Ελληνικού Κράτους εις πολιτείαν τάξεως, ευνομίας και προόδου».

26. Οι Ν. Πανταζόπουλος, Φ. Βεγλερής, Γ. Τενεκίδης, Θ. Τσάτσος, Γ. Δασκαλάκης, και πολλοί άλλοι.

27. Ωστόσο, υπάρχουν μαθήματα πολιτειολογίας, «πολιτικής», κοινωνιολογίας, κοινωνικής ψυχολογίας, κοινωνιολογίας της εργασίας, για τα πολιτικά κόμματα, τον κοινοβουλευτισμό, τη συνταγματική ιστορία, κ.λπ.

28. Την πρωτοβουλία είχαν ο Γιάννης Κίννας με τον υποφαινόμενο,

με την ανεκτίμητη βοήθεια και ηθική συμπαράσταση των Γεράσιμου Νοταρά, Φαίδωνα Βεγλερή και Ελένης Μεγναυδ.

29. Εκτός από την Πάντειο Σχολή, ο σχεδιασμός περιελάμβανε την Α.Σ.Ο.Ε.Ε., τη Γεωπονική Σχολή Αθηνών, τη Βιομηχανική Σχολή Πειραιώς και τη Βιομηχανική Σχολή Θεσσαλονίκης.

30. Βλ. παρακάτω Β, 2, δ.

31. Πρέπει να υπομνησθεί ότι η ελληνική εκπαίδευση, δημόσια και ιδιωτική, έχει σε όλες τις βαθμίδες κοσμικό χαρακτήρα, ενώ οι εκκλησιαστικές σχολές προορίζονται αποκλειστικά για την κατάρτιση των στελεχών της Εκκλησίας. Το γεγονός αυτό, το οποίο εγγράφεται στη μακράωνη κοσμική παράδοση του ελληνικού κοσμοσυστήματος και συνδέεται με τη βαθιά ανθρωποκεντρική ιδιοσυστασία των ελληνικών κοινωνιών, αποτέλεσε σταθερά και καθόλη την περίοδο του Βυζαντίου.

32. Σύμφωνα με εκτιμήσεις, οι ιδιωτικοί αυτοί θεσμοί υπερβαίνουν τους 65. Είναι δύσκολο να υπολογιστεί με ακρίβεια ο αριθμός τους. Επισήμως ονομάζονται «Κέντρα Ελεύθερων Σπουδών» και προορίζονται, κατ' αρχήν, να παρέχουν μια περιορισμένη επαγγελματική κατάρτιση. Πολλά απ' αυτά έχουν συνάψει συμβάσεις με ένα ή περισσότερα ξένα πανεπιστημιακά ιδρύματα, η ποιότητα των οποίων ποικίλλει σημαντικά : από το London School of Economics έως κάποια ασημαντα ιδρύματα (κυρίως αμερικανικά και δυτικο-ευρωπαϊκά). Οι σπουδές που προσφέρουν αφορούν σε μεγάλο βαθμό στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες και καλύπτουν είτε μέρος είτε το σύνολο του πανεπιστημιακού κύκλου, συμπεριλαμβανομένου και του διδακτορικού. Έτσι, το 40,6% από αυτά προσφέρουν διδακτικές ενότητες ορισμένων εξαμήνων, συνήθως 2 ετών, ενώ στα υπόλοιπα οι σπουδαστές οφείλουν να συνεχίσουν τις σπουδές τους στο συνεργαζόμενο πανεπιστήμιο της αλλοδαπής. Το 32,3% προσφέρει σπουδές μέχρι το πρώτο δίπλωμα, το 15,78% μέχρι το «bachelor», το 6,02% προσφέρει πλήρεις σπουδές, ακόμη και μεταπτυχιακού επιπέδου (ΜΑ ή ΜΒΑ). Τέλος, το 0,78% από αυτά προσφέρει σπουδές όλων των βαθμίδων, συμπεριλαμβανομένου και του διδακτορικού.

33. Από το Σεπτ. 1997 η οργανωτική δομή του ΕΚΔΔ τροποποιήθηκε. Εφεξής, περιλαμβάνει την ΕΣΔΔ και το Ινστιτούτο Επιμόρφωσης, στο οποίο ενσωματώθηκε το ΙΔΕ και το ΙΕΔΕ, πλέον τα περιφερειακά.

34. Η διαίρεση του τμήματος έγινε πράγματι με το Π.Δ. 149/97. Εφεξής υπάρχει το *Τμήμα διεθνών και ευρωπαϊκών σπουδών* και το *Τμήμα πολιτικής επιστήμης και ιστορίας*. Πρέπει να ειπωθεί ότι η κατάτμηση αυτή υπήρξε η απόληξη συστηματικών διώξεων και μεθοδεύσεων που, από τις αρχές του 1990, εκπορεύθηκαν από την πρυτανεία του Πανεπιστημίου σε βάρος της κατεύθυνσης της «πολιτικής επιστήμης». Στο κλίμα αυτό εγγράφεται και η εξωθεσμική επιβολή «της ιστορίας» στο γνωστικό αντικείμενο του νέου τμήματος, παρά την ομόφωνη απόφαση της Γενικής Συνέλευσης του παλαιού τμήματος Π.Ε. και Δ.Σ. να διατηρήσει η πολιτι-

κή επιστήμη την καθαρότητά της. Είναι προφανές ότι η διαίρεση ενός τμήματος με ομοιογενές όσο και καίριας σημασίας γνωστικό αντικείμενο και η «σύζευξη» της πολιτικής επιστήμης με την ιστορία, σε μια εποχή που η πολιτική επιστήμη κατακτά ολοένα και περισσότερο την αυτονομία της, δεν εξηγούνται απλώς από την αυταρχική φύση και την ιδιοτέλεια των συντελεστών του εγχειρήματος ή έστω και από την πλεοδοτική λογική του υπουργού παιδείας, ο οποίος διήλθε προκλητικώς το επιχείρημα της νομιμότητας χάριν των πελατών του. Έχει ως υποκρυπτόμενο και ούτως ή άλλως συνεπάγεται, την καθυπόταξη του καίριου αυτού επιστημονικού τομέα έτσι ώστε να αποτραπεί ή εντέλει να ελεγχθεί η ανάδειξη ζωτικών εκφάνσεων της ακαδημαϊκής και πολιτικής ζωής, προκειμένου το αντιδραστικό κατεστημένο να αφεθεί ανεξέλεγκτο στην εν κρυπτώ διαχείριση και νομή του δημόσιου αγαθού.

35. Το πρόβλημα των κριτηρίων για την ταξινόμηση των θεσμών, του διδακτικού προσωπικού κλπ, απασχόλησε επί μακρόν την επιστημονική επιτροπή. Η εδώ ταξινόμηση ακολουθεί την ευρύτερη αντίληψη που επικράτησε εκεί.

36. Σύμφωνα με στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδας. Ωστόσο, ο πραγματικός αριθμός τους είναι πολύ μεγαλύτερος αφού μόνο στη Βρετανία υπολογίζεται ότι οι Έλληνες φοιτητές ξεπερνούν τις 22.000. Προφανώς ένας αριθμός νέων Ελλήνων πραγματοποιούν σπουδές σε άλλη χώρα δίχως να λαμβάνει επίσημο τουλάχιστον συνάλλαγμα από την οικογένειά του.

37. Πηγή: Εύη Ζαμπέτα, *Η εκπαιδευτική πολιτική στο δημοτικό σχολείο*, Αθήνα, 1994.

38. Για μια προσέγγιση προς την κατεύθυνση αυτή, βλέπε σχετικά Γ. Κοντογιώργη, «Προλεγόμενα», στο Guy Haarscher - M. Telo, *Μετά τον κομμουνισμό* (ελλ. μτφ.), Αθήνα, 1997, σελ. 20 επ.

39. Όπου διδάσκονται η εισαγωγή στην πολιτική, τα στοιχεία δημοκρατίας, η ιστορία των ιδεών, κ.λπ.

40. Υπάρχουν 800 περίπου Κέντρα επαγγελματικής κατάρτισης (ΚΕΚ), η δράση των οποίων προστίθεται σε εκείνη μιας ανεξάρτητης δημόσιας υπηρεσίας (ΝΕΛΕ), κατανεμημένης στο σύνολο της νομαρχιακής αυτοδιοίκησης. Με τη δράση τους οι θεσμοί αυτοί καλύπτουν τομείς διαρκούς επιμόρφωσης, καθώς και ζητήματα κοινωνικής ένταξης και κοινωνικής ζωής, κοινωνικής κατάρτισης, κ.λπ.

41. Για την ακρίβεια ήταν, διότι απεχώρησε προς το τέλος του 1996.

42. Το 1982, το Τμήμα πολιτικής επιστήμης του Πανεπιστημίου Αθηνών είχε μόνο πέντε διδάσκοντες στη βαθμίδα του καθηγητή, ενώ σήμερα αριθμεί σαράντα διδάσκοντες και επτά βοηθούς.

43. Πράγματι, η κατεύθυνση αυτή της νεοελληνικής κοινωνικής επιστήμης δεν συνιστά παρά μια πράξη εναρμόνισης με την ορθοδοξία της νεότερης κοινωνικής επιστήμης που ακολούθησε την κατάρρευση του προγενέστερου ελληνικού κοσμοσυστήματος.

44. Αρκεί να υπενθυμίσουμε ότι μέχρι πριν από λίγα χρόνια η τοπική

αυτοδιοίκηση ανήκε στο διοικητικό δίκαιο, με το επιχείρημα ότι δεν παρήγε πολιτική! (Βλ. Γ. Κοντογιώργη, *Κοινωνία και πολιτική*, όπ.παρ.). Η προσέγγιση αυτή, η οποία αναπαράγει απλώς την πραγματικότητα του κεντρικού συστήματος, πρέπει να αντιπαραβληθεί με το ελληνικό κοσμοσύστημα στη δημοκρατική (αλλά και τη «μετα-δημοκρατική») φάση του, συστατικό στοιχείο της οποίας αποτελεί η πολιτική αυτονομία του τόμου και του κοινωνικού σώματος.

Βιβλιογραφία

- N. Diamantouros and M. Spourdalakis, «Political Science in Greece», *European Journal of Political Research*, No 20, 1991, σελ. 375-387.
- M. Tsinisizelis, «Recent Political Science Writing in Greece», *European Journal of Political Research*, No 23, 1993, σελ. 483-501.
- M. Spourdalakis, «The Study of Political Parties in Greece», in *European Journal of Political Research*, No 25, 1994, σελ. 499-518.
- D. Easton (ed.), *Regime and Discipline*, Michigan, 1995.
- UNESCO, *La science politique contemporaine*, Paris, 1950.
- Σ. Φλογαίτης, *Θεμελιώδεις έννοιες διοικητικής οργανώσεως*, Αθήνα, 1982.
- G. Contogeorgis, *Histoire de la Grèce*, Paris, 1992.
- G. Contogeorgis, «La politique locale entre la tendance centralisatrice de l'Etat grec et la dynamique communautaire: administration ou autonomie locale?», in *Pôle Sud*, No 3, 1995.
- Γ. Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτονομία. Οι ελληνικές «κοινότητες» στην τουρκοκρατία*, Αθήνα, 1982.
- Γ. Κοντογιώργης, *Κοινωνία και πολιτική*, Αθήνα, 1991.
- Γ. Κοντογιώργης, *Η δημοκρατία, από την πόλη κράτος στην τεχνολογική κοινωνία*, Αθήνα, 1991.
- Γ. Κοντογιώργης, *Η ενότητα του ελληνικού ανθρωπισμού. Από το βυζαντινό στο νεοελληνικό ανθρωπισμό*, Αφιέρωμα στον Α. Αντωνιάκοπουλο, Αθήνα, 1997.
- Γ. Κοντογιώργης, «Η ιδεολογία της 4ης Αυγούστου», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 22/1997.
- Guy Haarscher - M. Telo, *Μετά τον κομμουνισμό* (ελλ. μτφ), Αθήνα, 1997.
- New Handbook of Political Science*, Oxford University Press, 1996.